

Horvátországi Magyarság

Megjelenik havonta

ISSN 1218 1269

Kiadja a Huncro Médiaközpont Kft. a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségének megbízásából.

Fő- és felelős szerkesztő:

Andócsi János

Szerkesztőség:

Kontra Ferenc, Mák Ferenc

Műszaki szerkesztő:

Farahó Zsolt

Lektor:

Ljubić Molnár Mónika

A szerkesztőség címe:

31000 Eszék,
Kneza Trpimira 23.

Elérhetőségek:

Tel.: 031/215-648

Fax: 031/215-647

E-mail: horvatorszagimagyarsag@huncro.hr

Honlap: www.huncro.hr

Nyomda: Tiskara Admiral, Cerna

A Bethlen Gábor Alap és a Nemzeti Kisebbségek Tanácsának támogatásával megjelenik havonta.

Mjesečnik se izdaje uz financijsku potporu iz Državnog proračuna RH preko Savjeta za nacionalne manjine za 2011. godinu.

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Nonprofit Zrt.

TARTALOM:

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Őszi reggeli 5

ANDÓCSI JÁNOS

Családneveink a múlt tükrében 6

FORTUNA HUNGARORUM

LEHOCKI ZSUZSA

Augusztusi Vukovár 7

PATAKY ANDRÁS

*A drávaszögi magyarság rétegződése -
tájnelyi jellegzetességek* 11

ROMSICS IGNÁC

*Magyar bekeelkepezések
a második világháború végén* 16

BEGOVÁ CZ ROZSA

Horvátok Magyarországon 30

LITERATURA

JÓKAI ANNA

Ami tőlünk függ 46

Ismétlések kora 50

RETI ÖDÖN

Remény 54

HunCro
Eszék, 2011

Kosztolányi Dezső

Őszi reggeli

*Ezt hozta az ősz. Hús gyümölcsöket
üvegtálon. Nebéz, sötét-smaragd
szőlőt, hatalmas, jáspisfényű körtét,
megannyi dús, tündöklő ékszerét.
Vízcsöpp iramlik egy kövér bogyóról,
és elgurul, akár a briliáns.
A pompa ez, részvételen, derült,
magába-forduló tökéletesség.
Jobb volna élni. Amde túl a fák már
aranykezükkel intenek nekem.*

Andócsi János

Családneveink a múlt tükrében

A Drávaszög a mi Erdélyünk - hangzik el sokszor ez az összehasonlítás, amikor érthetővé akarjuk tenni a Kárpát-medencében, hogy mit is jelent a horvátországi magyarságnak ez a terület. A többi elszakított területtel összevetve talán erről tudunk a legkevesebbet. Na nem azért, mert nem vagyunk hajlandók történelmi összefoglalókat olvasni róla, hanem mert a történészszakma még sok kutatással adós. A nyelvészeti kutatások talán még ennél is hiányosabbak. A Baranya-háromszög múltjának ezen dimenziójával behatóbban talán csak Pataky András foglalkozott és foglalkozik a mai napig. Mostani számunkban a drávaszögi családnevek eredetét tárja az olvasó elé. Biztos, hogy minden olvasó talál olyan nevet, amely ismerősnek tűnik majd számára.

Begovác Rózsa a magyarországi horvátokról ír, és sokunk számára érthetővé teszi, hogy mi a különbség mondjuk a sokácok és a bunyevácok között. Romsics Ignác pedig a második világháború utáni területi és békeelképzeléseket járja körül. Természetesen bennünket a Horvátországgal kapcsolatos elképzelések érdekelnek. A történelmi és nyelvészeti kérdések mellett Jókai Anna irodalmi sarkunkban szereplő írásait tesszük a kedves olvasó asztalára.

FORTUNA HUNGARORUM

Lehocki Zsuzsa

Még egyszer a szabadkai béketáborosok kirándulásáról
Augusztusi Vukovár

Nem tudom, szerencsémnek nevezzem-e azt, hogy eljutottam Vukovárra. Csatlakoztam a szabadkai nemzetközi béketábor csoportjához, amelynek a programjában épp vukovári városnézés szerepelt. Amit a városról tudtunk, az az, hogy ott háború volt, s most már nincs. Azt sajnos nem tudtuk, hogy már a város sem létezik. Zombor után fészkelődni kezd a társaság a buszban, a tenyerek elkezdnek izzadni, látom, itt-ott kissé erőltetett már a mosoly. A gombosi híd lábánál rendőrök. A buszfelirat (Szabadkai Békecamp) láttán továbbengednek bennünket. Az első döbbenet: hatalmas fehér táblán az egykori Testvériség-egység nevű híd új neve: Most srpskih dobrovoljaca (Szerb önkéntesek hídja), természetesen cirill betűkkel. A híd túlold-dalán a krajainai rendőrség fogad bennünket és két, az UNPROFOR-hoz tartozó orosz katona. Rögtön észreveszik, hogy fényképezünk, s ránk szólnak, nehogy még egyszer ilyen tréfát csináljunk, s elhadonásszák a csak angolul értőknek, hogy mit nem szabad fényképezni. Indulunk. Amerre a szem ellát, mindenhol a krajainai szerb köztársaság zászlaja. Következnek a Vukovár előtti kis falvak. Látszik, hogy errefelé évtizedek óta szinte semmi sem történt, csak a helységnévtáblákat és az utcanévtáblákat cserélték le mostanában cirill betűsre. Végül is ezért háborúztak. De nemcsak ezek a táblák cserélődtek ki, hanem mindegyik. Két írásmód érvényesül, a cirill betű és az arab szám. (Amíg nem találnak jobbat az utóbbi helyett) Azt hiszem, még Dél-Szerbiában sincs ennyi cirill betűs felirat, ott ez nem érdekel senkit, itt viszont igen, hát ezért kell csinálni. Lassan megjelennek a rendszám tábla nélküli kocsik, de ezen csak a „most mászott le a falvédőről” típusú naiv ember lepődik meg. Beérkezünk Vukovár határába. Az utolsó falu, melyet egykor Borovo naseljenek hívtak, ma Savulja. Szerb falu, gyorsan szabadították fel, ezért a házak épek, talán csak itt-ott találunk egy-egy golyó- vagy becsapódásnyomot.

Vukovár határában

Elhallgatnak az autóbusz utasai. A fényképezőgépek készenlétben. Még mindig visszafordulhatnánk, de miért tennénk? Itt kezdődik a történelem, a város maroknyi lakójának tragédiája. Valaha az ősök pont ezen a szélességi és hosszúsági fokon telepedtek le. A buszban csak fel-felszisszenést hallani, amikor a városba érünk. A lakótelep kilótt lakásain látszik, hogyan szórakoztak a felszabadító katonák, hogyan versenyeztek, szépen sorjában, hány teraszra tudnak aknavetővel belőni. Elég jól céloztak. A lakóházak kiégtek, de láss csodát, ahova nem mentek be, ma kimosott ruha van kitergetve a teraszon. A városban egyetlenegy ép ház sincs. Látszik a tisztogatások alaposága: a felszabadítók házról házra mentek, s mindenhova bedobtak egy-egy gránátot.

A békeharcosok között akkor tört ki a legnagyobb felháborodás, amikor meglátták a lerombolt templomokat. „Hát még ezeket is?” – kérdezték. Elmagyaráztuk nekik, hogy minden faluban ez az első, amit szétromboltak, és sohasem az volt a kifogás, hogy a templom katolikus, hanem az, hogy ott mesterlövészek vannak.

Igazi városnézők módjára elmentünk egy múzeumba is, amelynek már csak a nevéét hirdető táblája ép. A gyönyörű épületet tönkretették. („Így kellett történnie, hiszen horvátok fészkeltek be oda is magukat.”) A múzeumi anyag nagy része faládákban, ripityára törve. Az egyik sarokban zsolnai kerámiából készült kan-dalló maradványai. Lövést kapott. Itt a plafon szakadt be, ott kidőlt a fal. A látogatóknak

olyan képeslapokat osztogattak, amelyeken az egykori díszterem és a legszebben berendezett terem látható. Bár csak ne tették volna!

Kinézőnk az ablakon: a Dunán sétahajó úszik el gyorsan Vukovár mellett. Jócskán több mint fél éve, hogy felszabadították Vukovárt. Azóta egyáltalán semmi sem változott a városban. A romeltakarítás még nem kezdődött meg, csak a kocsmákat hozták rendbe: A szellemváros lakói nyugodtan söröznek naphosszat. Megkérdeztem az egyiket

– Ezt akartátok? Most jó?

– Nem mondhatnám, hogy éppen elégedett vagyok, de ez másként nem történhetett, hiszen itt bántották a szerb népet. Mindenkinek, tudnia kell, ha valahol bajba kerül a népünk, ott ugyanezt tesszük.

A vendéglátó

A békeharcosokat a vukovári kórházigazgató fogadta, ideggyógyász. Kezdődik a mese arról, hogy jelenleg mi a helyzet Vukovárban. Kiderül, hogy az egykori 45 000 vukovári lakosból most csak 15 000 él itt. Megpróbálják rendbe hozni a kórházat. Sorolja, honnan van pénz erre, de a táborozók figyelmét ez nem köti le. Végre az egyikük véget vet a mesének és megkérdezi, hogyan kezdődtek el a harcok Vukovárban, miért került sor a pusztításra. A válasz: „Ennek a városnak az ötvenhárom százaléka szerb volt, akik nem engedhették meg, hogy a horvátok uralkodjanak rajtuk.” Rangidős kollégám halkán azt mondja, az 1991-es népszámlálás adatai szerint Vukovárnak harminchat százaléka volt szerb, de ez itt már nem segít. Elhangzik néhány jó kis történet, hogyan jártak túl a szerb harcosok a horvát gárdisták eszén, s mint a népmesében, a végén a jó (szerb) győzött. Megkérdeztük, miért kellett Kórógy magyar lakosságának elhagynia a faluját. Kiderült, azért, mert a HDK-ra szavazott, pedig igazán szavazhatott volna – mondjuk – a parasztpártra. Tehát nagy és megbocsáthatatlan a bűnük.

Ezután sétálunk a városban. Benézek minden ablakon. Felforgatott szobák, itt-ott ágynemű, takaró. Nyitva a szekrény szinte minden házban. Látok gondosan kikapart szobákat, az egyik biztos lányszoba volt, hiszen minden rózsaszínűre van festve. Szinte elképzelni sem tudom, hogy itt valaha laktak, s azt sem tudom elhinni, hogy valaki itt kitervelten, tudatosan pusztított.

Az utcán főleg fiatal, hosszú hajú, félmeztelen férfiak kószálnak, akiket annyi az ékszer, amennyit még sohasem láttam. Ordibálnak, fölényeskednek.

Az étterem pedig működik a Duna-parton. Betérünk egy kólára, s persze rögtön feltűnik nekik, hogy idegenek vagyunk. Nem tehetek róla, de az ehhez hasonló szövegeket mindig meghallom:

– Mit gagyognak magyarul, németül ezek itt? – kérdezi az egyik a másiktól két falat között.

– Nem érdekel, az a fontos, hogy tudják, kik a szerbek – mondja a másik.

Tovább hallgatózok, észreveszik, összenéznek.

Később megcsodáljuk a krajinaí pénzt. Mindenki vált be jugoszláv dinárt. Ötven év múlva a gyűjtők kedvence lesz, igazi ritkaság, a krajinaí pénz. Elmenőben a vukováriakat kérdezzük az együttéléstől. A válasz: „Soha többet együtt, ennek így kellett történnie!” S hogy ki hozza rendbe a várost? „Majd valaki!” – így a válasz. Indulunk vissza Szabadkára. A társaság lapít a buszban, mélyen magukba szálltak. A világ bár-mely feléből érkeztek, ilyet még nem láttak. Ilyen városnézésen pedig inkább ne vegyen részt senki sem.

1992. augusztus 26.

PATAKY ANDRÁS

A drávaszögi magyarság rétegződése - tájnyelvi jellegzetességek

Ha a drávaszögi magyarokról beszélünk, meg kell említenünk, hogy itt több népcsoportról beszélhetünk, amelyek mind történetileg, mind tájnyelviileg nem azonosak. Vizsgáljuk meg e drávaszögi magyar népcsoportokat letelepedésük időrendi sorrendjében.

1. A drávaszögiek, reformátusok 1544 után tértek át - Sztárai Mihály hitvitáit követően - először a lutheri, majd Szegedi Kis István hatására még a 16. században a kálvini reformációra. Ez a legrégebbi magyar népcsoport átvészelte a török hódoltságot, A drávaszögi megjelölés Dr. Gönyei Sándortól 1942-ből ered, aki a drávaszögieket a jellegzetes főköztöik alapján elkülöníti mind a szlavóniai, mond az ormánsági református magyar népcsoportoktól.

Jellegzetesek, a török hódoltságból és a 18. század elejéről megmaradt családnemek: Angyal, Baka, Bali (halász - törökül), Benó, Bodor, Csicska Csont, Csöbrös. Dékány (templomszolga), Dömötör, Farahó (sohasem Faragófeltehetően az ormánysági Barahó-ból való), Fodor, Hajnal, Józán (Vörösmart, 17-18. század) Karakas, Kacsi, Kaszap (törökül a mészáros), Kocsis, Kettős (Jelentése: ikrek - 1837-től Kopácson), Lázi, Móricz, Pozsár (Erdélyben pontyot jelent), Réz, Szubasa (tötök katonatiszt Laskó 18. század), Tóbiás (Hercegszőlősön), Török stb.

Sokan a drávaszögiek közül a nagyharsányi csata előtt az 1680-as években a krimi tatárok fosztogatása és öldöklése elől észak felé menekültek, az akkor már szabad országrészek felé. Attól függően, hogy a 18. század elején visszetérők közül ki hol vészelt át a háborús időket, a visszetérésük után a menedékhelyet adó településről nevet kapnak. Először ez csak ragadványnév, később családnévvé változik: Pápai - később Pápa lesz (Pápa város), Pilisi (Sárpilis, település a a Sárközben), Tolnai (Tolna helység), Uszódi (Uszód település). A menekülteket az emített településeken a reformátusok fogadták be.

A Deák-szurdok Vörösmarton

A drávaszögiek szókincsére jellemző, hogy számos török hódoltság alatt átvett török hatású szláv (bosnyák) szó a Drávaszögben megmaradt: csahér (rét, legelő), hasura (nád- vagy gyékényszőnyeg), kuluk (a falunak végzett ingyenmunka, robot), szahány (sütőtepsi), szejmen (régbben a fagylaltra vagy cukorkára pénzt kérő gyermek elutasító minősítése: „Nem adok pénzt, te szejmen.” (A török hódoltsági jelentése 'a dárdaí vagy a baranyavári palánkban szolgáló török katoná'), stb.

2. A német eredetű magyarok. Az 1710-es évektől betelepült Rajna menti római katolikus frankok utódai. Ők hajdan Németországból a hegyaljai magyar településekre - Hercegszőlős, Sepse, Vörösmart - költöznek. Az itt élő drávaszögiek sohasem nevezték őket sváboknak, mindig csak „némötök”-nek. A református templom volt a „magyar templom”, a katolikus a „némöt templom”. Vörösmarton a katolikus templom melletti horhost „némöt szurdok”-nak, a református templom mellett „Deák szurdok”-nak nevezték. A magyar falvakban élő németek a 20. század közepére asszimilálódnak, az utódaik anyanyelvüket már nem használják, beleolvadnak a magyarságba. Meg kell említeni, hogy a II. világháború idején, sokan közülük, hogy elkerüljék a német hadseregbe való besorozást, önként jelentkeznek magyar katonának.

Jellegzetes német (frank) eredetű családneveink magyar alakja: Bilmajer, Celler, Céner, Frank, Gabert, Gájer, Hejdinger, Híbert, Keszler, Kling, Krencer, Kresz, Merki, Möller, Munk, Pajrok (beirock - egyenruha), Pintér, Plész, Rauski, Rupli, Snajder, Sott, Sön, Sturc, Troszt, Tausz, Vencel, Vencli, stb.

A tájnyelvünkbe számos szót a németektől vettünk át: bilind - igen kicsi szőlőfürt (régii drávaszögi neve: böndő), fikszli - rozé (bor), klé - lucerna, kléger - a bor alja, siller - a fekete szőlő bora, spriccer - fröccs (Ők honosítják meg a fehérszőlő természetét), Kriszkindli - karácsonyi Jézuska, pangli - szerszamos asztalka, présel - sajtol, présház - pinceház („pinceház” - régii drávaszögi szó), slajc - zsilip, slakk - fakitermelésre eladott erdőrészt, slóg - ugyanaz a Hegyalján, snájder - keszégfajta, sróf - csavar, suszter - cipész, szaletni - nyári tartózkodásra alkalmas oszlopokon álló tetővel ellátott hely (eredetileg „szaletli” - kerti lugas - a magyar köznyelvi jelentésen ’filagória’, taherszarvas - karácsony előtti délutánon (december 24.) beöltöztetett alakoskodó.

3. Az 1760-as évektől mind a Dárdai, mind a Bellyei Uradalom majorságaiba béresek érkeznek Somogyból. Ragadványnevük: pusztai tahók. Sem jellegzetes családnevet, sem tájszót nem ismerek.

A laskói református templom

4. Az 1850-es évektől, a jobbágyság felszabadítása után, folyamatosan települnek át Bácskából, Bezdánból, Mileticsről, stb. Baranyába katolikus magyarok (ragadványnevük Vörösmarton „hegyi gúcók”) Darázsra, Kiskőszegre, Nagybodolyára, Újbezdánba (1864), Vörösmart és Kiskőszeg közötti hegyaljára és az itt található szurdokokba, a Vásárvölgybe és Szamárszurdokba (Hársasvölgy), a későbbiekben sokan átköltöznek a falvakba (Csúza, Sepse, Vörösmart).

Jellegzetes bezdáni eredetű baranyai magyar családnevek: Beke, Csapó, Csutka, Dági, Kapitány, Magyar, Magyarai, Major, Ódri, Pálinkás, Sípos, Szécsényi, stb.

Ez a népesség, ahol csoportosan él - Darázs, Nagybodolya, Újbezdán - máig megőrizte jellegzetes magyar tájnyelvét - gátor - löszfalba vájt lakószoba, hébér - szívó, lopó. Ennek a tájnyelvnek régebbi változatára jellemző volt a köznyelvi j-vel ejtett, de ly-jel írt szavak l-es kiejtése: foló - folyó, góla - gólya, goló - golyó, gömbölű - gömbölyű, mellik - melyik, ollan - olyan, stb. A bezdániak a török hódoltság után Nyugat-Dunántúlról jöttek, tehát rájuk is érvényes az egyik dunántúli nyelvjárásra is jellemző kitalált mondat: „Gömbölű goloval lövik a gólát.”

5. Az 1860-as évektől református nagykun családok érkeznek Közép-Bácskából: Feketicsről (Bácsfeketehegy), Ómorovicáról (Bácskossuthfalva) és Pacsirról. Ezekbe a falvakba a török hódoltság után a „kalapos király” II. József türelmi rendelete után költözhettek Bácskába a Nagykunokból. A türelmi rendelet előtt csak katolikusok telepedhettek a török hódoltság utáni felszabadított területekre. A nagykunok többsége református.

Családnevek: Banai, Bányai (1940-es évek), Cseke, Pataky (Pataky István, 1865-ben költözik Ómorovicáról Sepsére), stb.

Í-ző nyelvjárásuk (tiszta - tészta, ídes - édes, kírek - kérek) nem hatott a drávaszögi tájnyelvre.

6. A 1890-es évektől katolikus palóc telepesek költöznek át Baranyába Kupuszinárról (Bácskertes), itt a Bellyei Uradalom kertészkedésre földet ad nekik bérbe az erdők mellett. A föld bérletének díját nem pénzzel, hanem a megtermelt egy hold kukoricával fizették s ezen kívül csősz kellett fogadniuk, hogy az erdei vadak (szarvas, vaddisznó) ne jöjjenek át az uradalom földjeire. Ezek a családok 1960 után a magyar falvakba költöznek. Ragadványnevük „kupuszini tótok” volt. A magyar falvakban szórványosan élnek.

Jellegzetes családnevek: Anitics, Buják, Guzsvány stb.

Utódaik nem örökölték a palóc tájnyelvüket. A tájnyelvi szókincsükből sem maradt meg semmi (pl. varajka - főzőkanál). Ezek elfelejtődtek.

7. A huszadik században, az 1920-as években magyar családok érkeznek a Tisza mellékéről Csúrogról és környékéről, a dárdai uradalmi földekből bérelnek szántó-földeket a Dráva mentén. Őket dárdai-réti magyaroknak nevezzük. Lélekszámuk megnövekedett 1944 után, amikor Csurogról elűzték a magyarokat, és az elűzöttekből igen sokan itt, Baranyában keresnek menedéket. A dárdai réten tanyákat építenek a bérelt, de később megvásárolt földeken. Így itt is kialakult az Alföldre jellemző tanyavilág. Gazdaságilag a kertészkedésből anyagiakban megerősödtek, és néhány év múlva Dárdán házakat vásároltak vagy építettek, de a Tisza mentiek közül összeházassal eljutottak a drávaszögi magyar falvakba is. Az 1965-ös árvíz igen sok tanyát elpusztított, ezért a családok Dárdára költöznek.

Íme néhány jellegzetes családnév: Berki, Börcsök, Böröcz, Dúlics, Gere, Kócián, Martinovics (Titelről származnak).

Tájnyelvi jellegzetességeik nem hatottak a drávaszögi nyelvre.

8. A magyar falvakba szórványosan betelepült szláv: cseh, horvát, lengyel, szerb, szlovák, szlovén személyek, akik a magyar környezetbe beleolvadtak.

Jellegzetes családnevek: Bácsváni(n), Bosnyák, Burján, Csébits, Darazsac, Dekanics, Dujmovics, Gyurin, Kodvány, Koleszár, Koloszár, Kosztolics, Kriják, Kucsera, Kuszura, Lisztovics, Majorics, Majsztorovics, Rajkovics, Stifán, Telák, Zdellár.

Az említett szláv családok betelepülésével a drávaszögi magyar tájnyelv szókincsé is bővült: balind - őn, bodorka - keszegfajta, bules - sügér, kurcina - menyhal, lapu - lopocs - sárga tavirózsa, fehér tündérrózsa, odivamo - rúdra szerelt félkörös nyílású öblös háló, amellyel az apadás után visszamaradt kisebb tavakat halászták meg.

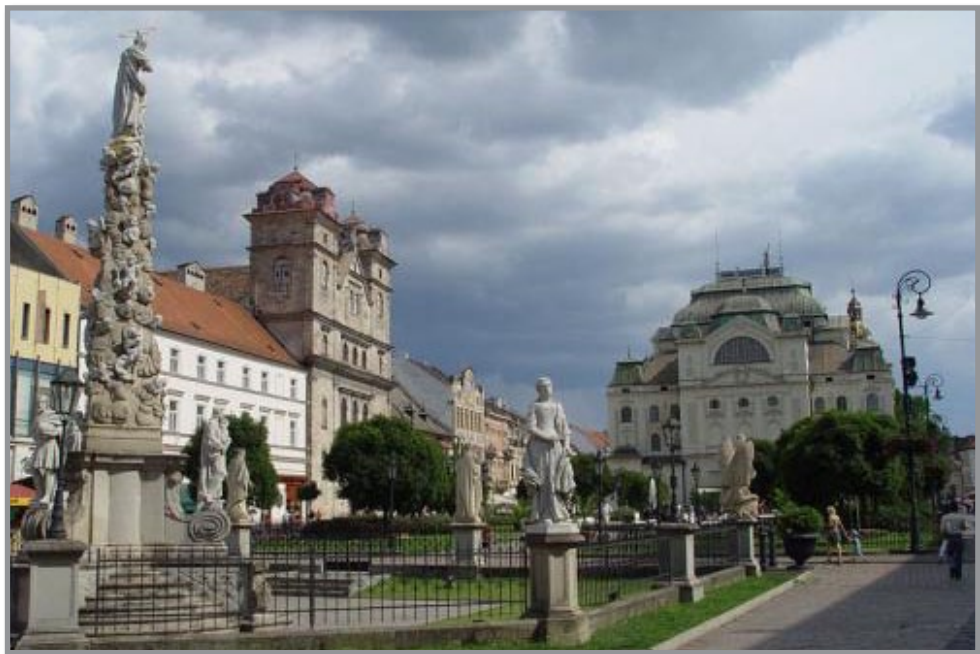
Romsics Ignác

Magyar békeelképzések a második világháború végén

1942 végén és 1943-ban, vagyis a háború menetében fordulatot jelentő Midway melletti japán vereség, a sztálingrádi csata és a szicíliai partraszállás alatti és utáni hónapokban mintegy tucatnyi olyan magyar dokumentum készült, amelyek valamilyen formában Magyarország békekilátásait latolgatták. Előadásomban ezek közül ötten kívánok foglalkozni: (1) a magyar kormány 1943 első felében készült és a brit külügyminisztériumban 1943 augusztusában iktatott memorandumával, amelyet Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának a vezetője látott el kézjeggyével¹; (2) a Bethlen Istvánhoz és konzervatív-liberális köréhez köthető azon emlékirattal, amely 1943 elején körvonalazódott, és amelyet április végén kapott meg az ankarai brit nagykövet²; (3) Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943. július 31-i összeállításával, amelyet a Független Kisgazdapárt nevében adott át Kállay Miklós miniszterelnöknek; (4) Márai Sándor jövőképevel, amelyet az 1942 végén megjelent Röpirat a nemzetnevelés ügyében című munkája tartalmaz; s végül (5) Bibó István 1942 és 1944 között keletkezett nagy kéziratának (Az európai egyensúlyról és békéről) idevágó részleteivel.

A Szegedy-Maszák-féle memorandum középpontjában a „helyes” határok kérdése állt. A magyar revizionizmus szokásos logikáját követve az anyag abból indult ki, hogy a „túlzott és integrális nacionalizmus” „nem lehet az új rend alapja”. Vagyis az etnikai elv mellett a földrajzi és a gazdasági szempontokra is tekintettel kell lenni! A Kárpátok medencéje ugyanis „földrajzi és következőképpen gazdasági egységet alkot, 1919 óta államhatárokkal elválasztott területei egymás felé gravitálnak, egymást kiegészítik, és csak szoros gazdasági kapcsolatok mellett érhetik el a politikai stabilitás és a jólét legmagasabb fokát”. Ebből következőleg csaknem minden határszakaszon indokoltnak látta a Magyarország javára történő változtatást.

A kormányzat elképzeltéseinek, mert hiszen az anyagot Kállay és külügyminisztere is „lektorálta” és jóváhagyta, leginkább a nyugati politikai határ felelt meg.

Kassa

Az anyag ezen a szakaszon ezért csak kisebb kiigazításokat („pozsonyi hídfő és néhány magyar község”) látott szükségesnek. Az 1938-ban megállapított magyar–szlovák határvonallal kapcsolatban viszont, amely az etnikai választóvonalnak ugyancsak megfelelt, lényeges korrekciókat javasolt a memorandum. Hangsúlyozta, hogy a gazdasági és a földrajzi határ a Szepes–Gömöri-érchegység gerincén húzódik, s hogy Poprádtól keletre nagyszámú ruszin lakosság él, amelyet céltudatos szlovákosítás fenyeget. Az angol békeelőkészítő bizottság magyar referense, C. A. Macartney ezt „Kelet-Szlovákiára irányuló igény bejelentéseként” értelmezte. A szlovák államot a memorandum mindazonáltal megőrzendőnek tartotta, ám „szoros gazdasági és politikai, esetleg perszónaluniós jellegű kapcsolatban” Magyarországgal. Az érv ez esetben is gazdasági és földrajzi volt, amely szempontokból „Szlovákia nem a cseh medencéhez, hanem a Kárpát-medencéhez tartozik, és a magyar Alföld felé gravitál”.

Kárpátalja Magyarországhoz tartozását, amely az etnikai elvnek ugyancsak el-
lentmondott, részben stratégiai megfontolással – magyar–lengyel közös határ –,

részben a ruszinok alacsonyabb „politikai és nemzeti fejlettségével” indokolta az anyag. Néhai Teleki Pál elgondolásához híven ígéretet tett azonban arra, hogy a Magyarországhoz tartozó Kárpátalja a jövőben autonómiát fog élvezni.

Erdély esetében három, magyar szempontból elfogadható megoldást mérlegelt a dokumentum. Ezek a következők voltak: (1) a magyar–román határ kitolása a Maros vonaláig, amely az 1920-ban elcsatolt területek mintegy 70 százaléka-nak a visszakerülését jelentette volna; (2) egész Erdély visszacsatolása Magyarországhoz „a románoknak és szászoknak biztosítandó legszélesebb körű népi jogok mellett”; és (3) önálló erdélyi állam szervezése a történeti határokat alapul véve s egyben a Királyhágón inneni részek Magyarországhoz csatolása. A három elvi lehetőség közül „kézenfekvőnek”, vagyis legkívánatosabbnak a másodikat nevezte meg az anyag, s legkevésbé szerencsésnek a megosztás tartósítását tartotta, még ha korrigált formában is.

A déli magyar határ véglegesítését „barátságos tárgyalás” formájában képzelte el a memorandum. A kívánatos határvonal nyomvonalát azonban nem konkretizálta. Mindössze annyit jegyzett meg, hogy a „mintegy félmilliónyi magyarság nem kerülhet vissza idegen uralom alá”, s hogy a nagyfokú keveredés miatt ezen a határszakaszon „korlátolt áttelepítésekről” is szó lehet.

Végül Horvátország jövőjével foglalkozott az emlékirat, amit lényegében horvát belügynek tartott. Ettől függetlenül kinyilvánította készségét arra, hogy amennyiben Zágráb is úgy akarná, Magyarország „hajlandó a szorosabb kapcsolatokat vele újból felvenni”.³

A Bethlenhez és köréhez köthető – ún. Schrecker-féle – összeállítás a magyar határok kérdésével érdemben nem foglalkozott. A kései olvasó benyomása az, hogy – egyetlen kivétellel -- implicite mintha az 1943-as határokat fogadta volna el tartós megoldásként. A kivétel Erdély volt, amelynek 1940-es megosztását Magyarország szempontjából „hátrányosnak” minősítette. Elfogadható rendezésként két lehetőséget említett: az 1940-es osztóvonal helyesbítését Magyarország javára vagy – „második megoldásként” – független erdélyi állam szervezését „történelmi határai között, svájci mintára, ahol három egyenrangú nép, a magyar, a román és a szász élne együtt”. A Királyhágón inneni partiumi és esetleg bánági részek tehát ez utóbbi esetben is Magyarországhoz tartoztak volna.⁴

Bethlen István

Részletesebben foglalkozott viszont az anyag az angolszász hatalmak körében ekkortájt még oly népszerű regionális együttműködés kérdésével. Bethlen István régi és korábban már a nyilvánosság előtt is kifejtett koncepciójának megfelelően „fenntartás nélkül” egyetértett volna a Lengyelország és Magyarország közötti „szoros együttműködéssel”, amelyhez a balti államok, valamint – de csak külön-külön! – a csehek és a szlovákok is csatlakozhattak volna. „Az említett nemzetek – olvashatjuk – Közép-Európa keleti részén egészséges, meglehetősen erős szövetséget alkothatnának, valószínűleg erősebbet, [mint] amilyen az Osztrák–Magyar Monarchia volt.”

A csehek és a szlovákok külön nemzetként való felfogása és külön állami entitásként való elismerése mellett az összeállítás további fontos megszorításokkal is élt. Történelmi és kulturális okokból nemcsak minden olyan tervet ellenzett, amely „Közép-Európa és a Balkán államait egyesítené”, hanem azokat is, amelyek a cse-

hek és a szlovákok mellett a „három jugoszláv nép” csatlakozásával számoltak. Ez esetben ugyanis – olvashatjuk – „Magyarország alámerülne egy szláv tengerben, amelynek nagyobb része Mekkát lát Moszkvában”. „Ha Németország és Oroszország között fekvő területen élő, független nemzetek államszövetségeket hoznának létre, annak egyetlen ésszerű megoldása egy balkáni, illetve egy európai államszövetség lenne, amelyek könnyen megegyeznének az agresszor visszaszorítására irányuló közös külpolitikájukban.”

Ausztria esetleges csatlakozását az emlékirat minden formában helytelenítette. Az osztrákokról – érvelt – mostanra kiderült, hogy németek, s fenntartásaik nem a német egységgel, hanem a porosz-náci uralommal szemben vannak. Egy „porosz-talanított Németországban tökéletesen boldogok lennének; de nem a magyar–szláv föderációban”. Ezzel szemben nagyon is elképzelhetőnek tartotta Horvátország csatlakozását a közép-európai föderációhoz, feltéve ha nem akar ismét egyesülni Szerbiával. Arra, hogy ez esetben mi lenne Szlovénia sorsa, az anyag nem tért ki.

Mindezek alapján a két eddig tárgyalt memorandum közötti legfőbb különbséget abban ragadhatjuk meg, hogy míg Bethlenék Erdélytől eltekintve nem támasztottak újabb területi követeléseket, s el tudták képzelni Magyarországot egy közép-európai föderáció vagy konföderáció részeként, addig Szegedy-Maszáék, illetve Kállay és köre egy olyan Kárpát-medencei gazdasági és politikai egységben – „kárpátmedencei Commonwealth” – gondolkodott, amelynek külső határai alig vagy egyáltalán nem különböztek volna az 1918 előtti történelmi magyar határoktól.

Bajcsy-Zsilinszky Endre a Horthy-rendszer baloldali ellenzékéhez tartozó Kisgazdapárt nevében adta át memorandumát a miniszterelnöknek.⁵ Határelképzelései ennek ellenére sem különböztek a kormányzati és egyéb konzervatív körökéitől. Ezeknek a „Pax Hungarica” címszó alá sorolt elképzeléseknek négy pillére volt: (1) a délszlávokkal történő „kiegyezés”; (2) „Erdély önkormányzata”; (3) „magyar–szlovák kiegyezés”; és végül (4) „Kárpátalja önkormányzata”. Mit jelentettek volna ezek a címszavak pontosabban? A délszlávok esetében Bajcsy markáns különbséget tett a szerbek és a horvátok között. A szerbekkel fennálló határvitát egy „illetékes nemzetközi fórum” – talán a békekonferencia? – elé kívánta

vinni. Azt pedig, hogy a horvátok Szerbiához kívánnak-e csatlakozni vagy netán Magyarországhoz, Zágráb belügyének nevezte. Mindenesetre nem zárta ki egy olyan „önkéntes és elemi erejű megnyilatkozás” lehetőségét, amely a „Szent Koronához való horvát visszacsatlakozás irányába” mutatna, „természetesen Horvátország teljes önálló államiságának és Magyarországgal való paritásának” elismerésével.

Erdéllyel kapcsolatos elképzelésének sine qua nonja az a kategorikus imperatívusz volt, miszerint „Erdélynek mindenképpen egyben kell maradnia és egészben visszacsatlakoznia a Szent Koronához”. Ezzel összefüggésben számolt egy olyan lehetőséggel, hogy a „mindjobban káoszba kerülő Közép-Európában” „az alkotmányos szabadság és jogrend egyetlen országának” – ez természetesen Magyarország – nemzetközileg is óhajtott kötelességévé válhat Dél-Erdély katonai megszállása. Az önkormányzatiság mibenlétéről ebben az összeállításában egyetlen szót sem szólt. Ismeretes viszont, hogy ugyanezekben a hetekben fogalmazta Erdély múltja és jövője című könyvének kéziratát, amely a Magyar Revíziós Liga szervezésében 1944 februárjában jelent meg angolul Svájcban. Ebből tudjuk, hogy a történelmi tapasztalatokra alapozva Bajcsy négy bánságra kívánta osztani Erdélyt: két románra, egy magyar–székelyre és egy szászra. A svájci államszervezési modellt követve az egyes bánságok messzemenő autonómiát élveztek volna, s a közös erdélyi országgyűlésben 3:2:1 arányban kaptak volna képviselőt a románok, a magyarok és a szászok.⁶

Szlovákia számára, amelyen persze nem a mai, hanem az 1938 utáni szlovák államot értette, társországi státust ajánlott a szlovákok döntésétől függően vagy az 1868-as horvát–magyar, vagy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés mintájára.

Kárpátalja esetében Teleki Pál 1940-es autonómiatervezetéből indult ki. A három megye területét kiegészítette volna még Máramaros déli részével, amely Romániához, illetve 1940 óta ismét Magyarországhoz tartozott. Emellett javasolta, hogy a kormány „nagylelkűségben, engedékenységgel és a nemzetiségi jogok honorálásában” is menjen messzebb annál, mint amit egyszer már a parlament elé terjesztett törvényjavaslat tartalmazott.

Az integrális vagy ahhoz közelítő nagyrevíziós elképzelések nemcsak a kormányköröket és a kormányzat mérsékelt ellenzékének meghatározó személyiségeit, hanem a szellemi elit számos kiemelkedő képviselőjét is jellemezték. Nagyon tanulságos ebből a szempontból Márai Sándor említett 1942-es művének törté-

Zágráb

netpolitikai eszmefuttatását megvizsgálni. Az uralkodó körök önszemléletének számos toposzát magáévé téve Márai is úgy vélte, hogy a „nyugati keresztény műveltség” „keleti védbástyájaként” betöltött történelmi szerepe, a Szent István-i állameszmében megtestesülő „ezeréves türelmi gondolat”, valamint a „háború által teremtett helyzet a Duna-medencében a magyarságot vezető szerepre jelölte ki”. „Szent István ezeréves birodalma – olvashatjuk többféle megfogalmazásban is – nemzetiségi állam. Lényegét és jogcímét az élethez nem a faji képlet, tehát nem a mennyiségi elv bizonyítja, hanem a Szent István-i állameszme, mely a honfoglaló magyarság vezetése alatt minden itt élő népnek alkotmányos életjogokat biztosít. [...] A magyar állam nemzetiségei soha nem lehetnek hűtlenek a Szent István-i állameszméhez, mely az együttélés, a boldogulás olyan lehetőségeit, méltányos feltételeit nyújtja számukra, legigazibb életérdekeit oly mértékben biztosítja, mint egyetlen más állameszme sem.”⁷

Sőt ezen túlmenően még azt is feltételezte, hogy a háború utáni Európában mindössze két nemzetnek lesz „rendkívül fontos szerepe”: „a magyarnak Délkelet-Európában s a franciának Nyugaton”. Azzal, hogy ezek a gondolatok milyen mértékben illeszkednek a Horthy-rendszerrel szemben egyébként sok szempontból kritikus Márai történelemszemléletéhez, illetve milyen mértékben tekinthetők egy „baloldali” konzervatív demokrata író „jobb kézzel írt” alkalmazkodásának

Szabó Dezső könyvtára

a „koreszmékhez”, amint ezt a dilemmát a szélsőjobboldali sajtó már akkor megpendítette, ezúttal nem kívánunk foglalkozni.

A régi magyar állam ilyen vagy olyan formájú helyreállításának az igénye természetesen nem kizárólagosan uralta az 1943–44-es magyar politikai gondolkodást. Az integrális vagy nagyrevízió eszméje mellett jelen volt az etnikai, illetve néprajzi-nemzetiségi elvű határmódosítás programja is. A szociáldemokraták és a liberálisok mellett ez jellemezte a népi írók számos képviselőjének, többek között Szabó Dezsőnek, Németh Lászlónak és Kovács Imrének a gondolkodását is. A Szent István-i államelvvel és a történelmi határokkal való szakítás, illetve a kulturális-nyelvi nemzetfelfogás konzekvenciáinak az elfogadása hatotta át Bibó Istvánnak azt az 1942–44-ben készült nagy kéziratát is, amely a háború után közzétett, közismert esszéinek az alapjává vált. Előadásom befejező részében – mint markáns ellenkonceptiót – ennek a kéziratnak a magyar határookra vonatkozó álláspontját ismertetem.

A háború utáni területi rendezés mindennél fontosabb szempontjának Bibó a határok stabilitását tartotta. Azt az akkor és azóta is divatos nézetet, amely a határok „spiritualizálásától” remélte a területi és ezáltal a nemzetközi egyensúly kialakulását, naivitásnak tartotta. „Olyan lelkiállapot – írta erre reflektálva az egyik szövegvariánsban –, amelyben a határok holléte az emberek és a nemzetek számára közömbös, nagyon sokára fog bekövetkezni, s azok, akik a határok spiritualizálását mint politikai programot hirdették vagy hirdetni szokták, a legkevésbé közömbösek azzal szemben, hogy ez vagy az a határ hol van. A határokat ma nem spiritualizálni, hanem stabilizálni kell: olyan határokat csinálni, melyekbe bele lehet nyugodni, melyeket meg lehet szokni.”⁸

De melyek a stabil határok, és hogyan stabilizálhatók az instabil határok? A kor geopolitikusai, illetve a politikai földrajz kutatói – például Fiedrich Ratzel, Karl Haushofer vagy a magyar Teleki Pál – általában földrajzi és gazdasági szempontokból indultak ki, és ezeket próbálták egyeztetni a politikai kívánalmakkal. Bár írásaikat Bibó jól ismerte, szempontjaikat a legkisebb mértékben sem vette át. Ehelyett az európai állam- és nemzetfejlődés történetéből indult ki. A nemzet modern gondolata – állapította meg Meineckét és Szekfű Gyulát ismételve – eredendően nem nyelvi vagy kulturális, hanem politikai fogalom. Kiindulópontja egy állami keret, amelyet „a nép a demokratizált nemzeti tömegérzelmei erejével birtokba akar venni és a magáénak akar tudni”.⁹ Nyugat-Európában ez a nemzetnek keretül szolgáló modern állam már a 15–18. században kialakult, s a nemzeti vagy protonemzeti homoge-nizáció is elkezdődött az újkor hajnalán. E politika motorjai mindenütt az abszolút monarchiák voltak. Amikor a modern, demokratikus nacionalizmus ebben a térségben a 18. század végén megjelent, a kitöltésre váró államkeretek vagy adottak voltak (Franciaország, Nagy-Britannia, Spanyolország, Portugália), vagy gyorsan létre lehetett hozni őket (Hollandia, Belgium). Közép- és Kelet-Európában azonban másként alakult a történelem menete. A középkori államalakulatok, mindenekelőtt a cseh, a magyar és a lengyel királyság ismeretes módon elbuktak, s a helyükbe lépő multietnikus birodalmak vagy nem akartak (Oszmán Birodalom), vagy nem tudtak (Habsburg és Romanov Birodalom) eredményesen homogenizálni és ezáltal integrált kulturális és politikai közösségeket létrehozni. Így alakult ki Európának ezen a felén az a fajta nacionalizmus, amelynek alapjává nem az állampolgári hovatartozás, hanem a nyelv és a nyelvre épülő kultúra vált, s amely a 19. század elejétől egyre nagyobb erővel

kezdte ostromolni a multietnikus birodalmak építményét. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a nyelvi-kulturális közösségek választóvonalai részben bizonytalannak voltak, részben nem estek egybe a régi történelmi határokkal. Vagyis – mint Bibó írta – „e nemzetek történelmi érzelmei [...] más és rendesen nagyobb területre fűződtek, mint amely területen a megfelelő nyelvű lakosság élt”. Következésképpen hamar kialakult az a helyzet, hogy az „itt újjászületett összes nemzet szomszédai túlnyomó részével ádáz határvitába bonyolódott”.¹⁰ Más szóval a politikai egyensúly megbillent, és helyét politikai hisztériák foglalták el.

A megoldás, az egyensúly helyreállítása a stabil határok függvénye, amelyet az állam- és nemzetfejlődés logikája következtében Közép- és Kelet-Európában mindenütt a „nemzeti egységek lélektanilag és szociológiailag kitapintható határai”, vagyis a nyelvi határok mentén kell keresni. „Az összes többi szempont tehát – írta –: a földrajzi, gazdasági, stratégiai, kikerekítési, közlekedési és Isten tudja még miféle szempont, melyeket Közép- és Kelet-Európában divat a legsztelenebb gomolyagban felsorakoztatni, legfeljebb egészen lokális keretek között, község-határoknál jöhetnek számításba, nagyobb méretű számbavételük azonban a legnagyobb bajok forrásává lesz.” Azt, hogy jó határ úgy sincs, tehát azt kell erősíteni, amely valamilyen oknál fogva kialakult, Bibó éppoly „babonának” nevezte, mint azt, hogy Európának ezen a részén a népek oly keverten laknak, hogy „köztük igazságos határt úgysem lehet vonni”. Pontosabban a nyelvi kevertségnek csak két-három ilyen esetét ismerte el, köztük Erdélyét és a lengyel korridorét.¹¹

A fenti gondolatmenetből logikusan következett, hogy Bibó nemcsak a „politikai, történelmi és nyelvi összefüggéstelenség” „párját ritkító példajaként” jellemzett Habsburg Birodalom felbomlását tartotta elkerülhetetlennek, hanem a jóval szervezettebb múltra visszatekintő, de ugyancsak multietnikus történelmi Magyarországot is. „Az 1918. évi békecsinálók alapgondolata, hogy ti. Ausztria–Magyarországot fel kell osztani, és a nyelvi határok és önrendelkezési jog alapján nemzeti államokat kell létesíteni, teljességgel jó volt” – írta. A katasztrófa és a hiszterizálódás nem ennek az elvnek az alkalmazásából következett, hanem abból, hogy a „békecsinálók nem követték saját elveiket”. „Nem engedtek világosan megnyilatkozó egyesülési törekvéseknek, nem likvidáltak minden likvidálásra érett történelmi egységet, másrészt a likvidálásnál nem vigyáztak a területekhez fűződő történelmi érzelmeire; ugyanakkor a legengesztelenebbül számba vették az ún. földrajzi, gazdasági, stratégiai, közlekedési, kikerekítési stb. szem-

pontokat, helyesebben engedték, hogy az érdekeltek ezeket az állítólagos elvi szempontokat húzzák elő valami félelemben fogant ostoba kívánság teljesítésére, pl. a határnak a nyelvi határról valami »természetes« védelmi vonalig való előretolására stb.”¹² Ebből kiindulva feltételezte, hogy „a történeti Magyarországnak kíméletes, emberséges és az etnikai szempontokat szigorúan számba vevő felosztása kétségtelenül alkalmas lett volna arra, hogy a magyarokat a történeti Magyarország fenntarthatatlan voltára ráébressze, annál is inkább, mert hamar napvilágra került volna, hogy az elszakított szlovákok, románok, szerbek és horvátok részéről nem mutatkozik semmiféle komoly visszakíváncozás a történeti Magyarországra”. Azzal viszont, hogy a nemzetiségi lakosság mellett több mint hárommillió magyart is elszakítottak, „egy lehetséges és reális Magyarországnak a képe továbbra sem rajzolódott ki, hanem az aktuális és végsőig el nem fogadható Magyarország maradt szembeállítva az egykori, a nagy, a dicsőséges, a történelmi Magyarországgal”.¹³

A két világháború közötti „magyar hisztériáért” Bibó tehát elsősorban az első világháború győzteseit tette felelőssé. Ugyanakkor súlyos bírálatot mondott a magyar revizionizmus anakronisztikus és részben valótlán, részben vitatható érvrendszere fölött is. Trianon etnikai igazságtalanságai miatt érthetőnek, ám mégis nagy hibának tartotta, hogy sem a hivatalos külpolitika és a propaganda, sem a közvélemény nem tett különbséget „etnográfiai revizionizmus” és az „ezeréves határokat visszakövetelő” „történeti irredenta” között. Előbbit teljes mértékben jogosnak és az európai stabilitás szempontjából is szükségesnek, az utóbbit azonban elérhetetlen vágyalomnak, illetve a „krónikus vakság” tünetének minősítette. Ebből következőleg az integrális revízió érvrendszerét is lesújtó kritikában részletezte. A „kultúrfölényt”, a „Kárpátok medencéjének ideális földrajzi egységét” és különösen a Szent István-i állameszmét olyan „gyermekes konstrukciónak” gondolta, amelyek a magyar lakosság elkábítására ugyan alkalmasak voltak, a külföld meggyőzésére azonban egyáltalán nem. „...ahol magyarok lanknak, ott van Magyarország, és sehol másutt, s a magyar nép nem primus inter pares, nincs semmiféle fölényre jogosító tulajdonsága (possess any quality of superiority), hanem egyszerűen egy kelet-európai nép a sok közül” – szögezte le.¹⁴

Az 1938 és 1941 közötti magyar revíziós eredményeket Bibó ezekből az elvi premisszákból kiindulva, ám azokat rugalmasan alkalmazva értékelte. A szlovák–

magyar határ 1938-as revíziója a lehető legteljesebb mértékben megfelelt az etnikai elvnek. Ezért ezt Bibó rendben lévőnek minősítette. Nem helytelenítette Kárpátalja 1939-es visszakerülését sem, noha az ott élőknek a magyarok 10 százalékát sem tették ki. Álláspontját azzal indokolta, hogy „a ruszin nép egy meglehetősen bizonytalan nemzeti tudatú, inkább lokális népi tudatú néptöredék volt, melynél valóban létezett egy történeti magyar irányzat is”.¹⁵ Erdélyt – amint erre már utaltunk – a térség azon tájai közé sorolta, ahol a nagyfokú nyelvi keveredés miatt nem lehetett korrekt nyelvi választóvonalat húzni. Az 1940-es megosztást mindazonáltal az 1920-as döntésnél és az 1920 előtti állapotnál egyaránt igazságosabbnak tartotta, és egyben alkalmasnak arra is, hogy egy végleges és kölcsönösen megnyugtató rendezés kiindulópontjává váljon. A döntéshozók – érvelt – nem a megosztással követtek el hibát, hanem azzal, hogy a megosztás „nem volt népkicseréléssel összekapcsolva”. Ebből adódott, hogy egyik fél sem ismerete el véglegesnek a rendezést, hanem „mindkét fél fenntartotta az igényeit, mely mindkét részről egyrészt az idegen uralom alá került fajtestvérek felszabadítására irányult, másrészt minden etnikai szemponttól függetlenül egy történeti status quo helyreállítását tűzte ki célul”.¹⁶ Az erdélyi regionális tudatnak, amelyet a térség egységének megőrzése mellett érvelő transzszilvanizmus különböző irányzatai hangoztattak, Bibó nem tulajdonított jelentőséget.

Bibó István

Az 1941-ben visszakerült délvidéki területeken – eltérően a felvidéki és az erdélyi visszacsatolt területektől – a magyarság nem abszolút, hanem csak relatív – kevesebb, mint 40 százalékos – többséget képviselt. Ez azért alakult így, mert a magyar hadsereg nemcsak a magyar többségű Észak-Bácskát vette birtokba, hanem – Hitler engedélyével – bevonult olyan régi magyar területekre is, ahol a szerbek, illetve a délszlávok alkottak többséget. Bibó ezt nagy hibának tartotta, és a „politikai okosság” hiányának minősítette. Az „újvidéki vérengzésről”, melyet „morális katasztrófának” nevezett, még lesújtóbb kritikát mondott. Ahol ilyesmi történhet – írta –, „ott más nyelvű, de magyar szívű nemzetiségekről, a magyar nép nevelői szerepéről immár komoly ábrázattal nem lehet beszélni”. „...hogyan gyakoroljon egy államhatalom, nemzet, nép más népek felett hegemoniát, ami mindenekelőtt pszichikai ráhatás, ha saját karhatalmát nem tudja kézben tartani?” – kérdezte rezignáltan.¹⁷

A határkérdés alapvető fontosságának hangsúlyozásával szemben a status quo európai hívei, sőt a magyar baloldal egy-két képviselője is számos ellenérvet vontattak fel. Ilyen volt a régió népeinek elmaradott társadalmi szerkezetére és a demokratikus hagyományok hiányára való hivatkozás, amelyek azzal a feltételezéssel egészültek ki, hogy ha ezeken az anomáliákon segítenek, vagyis ha bevezetik az általános és titkos választójogot, továbbá felosztják a nagybirtokokat, s ezzel megszüntetik a hagyományos politikai elit uralmát, akkor a határviták is elveszítik a jelentőségüket. Hasonló logika alapján tételezték fel sokan azt is, hogy az államok közötti föderáció, illetve a konföderáció ugyancsak tárgyalanná teheti a határvitákat. Bibó egyik feltételezést sem osztotta. A föderáció – írta – olyan, mint a házasság. Csak akkor szabad „belépni”, ha „minden függő kérdést elintézünk és elrendezünk”, mert egyébként előbb vagy utóbb felbomlik. Nem tartható univerzális gyógyszernek az egyébként általa is alapvetőnek gondolt demokratizálás sem. Bármi fog történni: marad a térség ütközőzóna, vagy csatlakozik a „szovjethez”, netán belülről is szovjetizáltatnék, „a belső politikai ellentétekbe és feszültségekbe csakhamar a bibliai hét ördögök módjára észrevétlenül a régi nemzeti ellentétek bújnának bele, s rosszabb lenne a dolga ezen országoknak, mint volt azelőtt. Igenis neki kell állani az itteni határviták megismeréséhez és megoldásához” – vont le ismét ugyanazt a konklúziót.¹⁸

A konzervatívok elgondolásaitól eltérően Bibó elképzelései túléltek a háborús vereséget, és az 1945 utáni magyar békeelőkészítés alapjává váltak.

JEGYZETEK

1. Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz... Szerk. Csorba László. Európa Könyvkiadó, História, 2. köt. Bp., 1996. 230–240.
2. Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Szerk. Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Bp., 1978. 39.
3. Szegedy-Maszák Aladár: i.m. 230–240.
4. Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.
5. Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok. Közreadja Pintér István. Századok, 1965. 1–2. 177–198. Idézetek a 192–195. oldalon.
6. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Erdély múltja és jövője. Bp., 1990. 99–100.
7. Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1993. 46–47,72–75, 81. és 87.
8. Bibó István: Válogatott tanulmányok. I. köt. Szerk. Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre. Magvető Kiadó, Bp., 1986. 612.
9. Uo. 324.
10. Uo. 326–327.
11. Uo. 352–353.
12. Uo. 353–354.
13. Uo. 616.
14. Uo. 623.
15. Uo. 621.
16. Uo. 621. és 625.
17. Uo. 623.
18. Uo. 613.

Begovác Rózsa

Horvátok Magyarországon

A magyarországi horvátság egyike hazánk eredet-, nyelvjárás és néprajzi sajátosságok szempontjából legszínesebb, legösszetettebb kisebbségi közösségeinek.

A hazai horvát kisebbség a kutatók véleménye szerint legalább hét (de egyes kutatók szerint tizenkét), részben eltérő nyelvjárást beszélő (a horvát nyelv mindhárom fő nyelvjárástípusa, a kaj, što, és ča megtalálható náluk), más-más korszakban kialakult, egymástól földrajzilag is elkülönülő, s a horvát anyanemzet teljes etnikai területének (a mai Horvátországon kívül még Bosznia- Hercegovina egyes részei) különböző vidékeiről származó népcsoportra oszlik. A horvát anyanemzeten belül a hazai horvát etnikai csoportok jelentős részének megvannak a hasonmásai, rokoni, bár néhány magyarországi horvát népcsoport hazánk területén formálódott és itt nyerte el az évszázadok során éppen szigetszerű, zárt elhelyezkedésének köszönhetően mai jellemzőit. Részben emiatt, részben az anyanemzettől való elzártság, illetve az (egymással és az anyanemzettel fenntartott) interetnikus kapcsolatok alacsony intenzitása miatt a magyarországi horvát kisebbség nemzeti identitástudata is az anyanemzetétől eltérő fejlődésen ment keresztül. Bár a horvát anyanemzet a 19.-20. századi nemzeti integrációs folyamatai során szintén több, egymástól eltérő nyelvjárást beszélő (de részben közös történelmi hagyományokkal rendelkező) népcsoportból alakult ki, a kohéziót elősegítették a nemzetállamiság csíráját jelentő autonómia keretei, ezen belül különösen az önálló oktatásügy megléte. A magyarországi horvát népcsoportok esetében viszont a nemzeti integrációt elősegítő politikai keretek a legutóbbi időkig vagy teljesen hiányoztak, vagy ezek 1945 után a délszláv integrációt helyezték előtérbe. Mindezek ellenére az egyedi eltérésektől, nyelvi-, néprajzi sajátosságoktól függetlenül a hazai horvát népcsoportokat is összekötik egymással legfontosabb hagyományaik, alapvető kulturális jellemzőik és a római katolikus egyházhoz való tartozás.

A magyarországi horvátok nem egy tömbben élnek, hanem szétszóródva kisebb nagyobb csoportokban hét megye területén. Észak-nyugaton a magyar-osztrák-szlovák háromszögben, végig az osztrák és horvát országhatár mellett egészen Bácskáig, majd a Duna vonalát követve északra, a fővárosig. A hazai kutatók ezt a

sokfajta horvát népeiséget hét¹(vagy 13²) fő csoportba sorolják. Ezek a gradistyei (más néven burgenlandi, vagy vízi) horvátok, Mura menti horvátok, Dráva menti horvátok, bosnyákok,³sokácok, bunyevácok, Duna menti horvátok.

A magyarországi horvátság különböző korokban és a horvát etnikai terület más-más vidékeiről érkezett mai lakóhelyére, nagy része a 15.⁴ és a 18. század közötti

1 Sokcsevits Dénes szerint a mai magyarországi horvátok hét etnikai csoportot alkotnak történeti, nyelv-járási sajátosságaik alapján.

2 Nyugatról keletre haladva: Nyugat-magyarországi horvátok (mai nevükön: gradistyei horvátok), Mura menti vagy zalai horvátok
Dráva menti horvátok

Pécs környéki bosnyák-horvát népcsoport.

Baranyában és Bácskában élő sokác-horvátok.

Bunyevác-horvátok Bácskában (Baja és tágabb körzete)

Duna menti rác-horvátok.

Sarosác Gy. 1992. 4-6. Felosztása szerint:

BUNYEVÁCOK: Baja, Bácsalmás, Bácsbokod, Csávoly, Csikéria,, Felsőszentiván, Katymár, Vaskút, Mátételek,

SOKÁCOK: 1. Bácskai sokácok: Hercegszántó,

2. Mohácsi sokácok: Mohács és Mohács-sziget,

3. Falusi sokácok: Belvárdgyula, Birján, Erdősmárok, Kátoly, Lothárd, Lánycsók, Magyarsarlós, Monyoród, Maráza, Nagykozár, Olasz, Töttös, Versend.

4. Dráva menti sokácok: Beremend, Kásád, Siklós (Alsószentmárton).

BOSNYÁKOK: Áta, Kökény, Németsi, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Szőkéd, Szőke. Egyéb horvát csoportok:

DRÁVA MENTI HORVÁTOK I: Drávasztára, Drávakeresztúr, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Révfalu, Szentborbás, Tótújfalu.

DRÁVA MENTI HORVÁTOK II: Berzence, Babócsa, Bélavár, Bolhó, Heresznye, Barcs.

SOMOGYI HORVÁTOK: Tótszentpál, Táska, Buzsák (elmagyarosodott).

MURA MENTI HORVÁTOK: Belezna, Fityeház, Légrádhegy, Molnári, Murakeresztúr, Petrivente, Semjénháza, Tótszentmárton, Tótszerdahely.

NYUGATI GRADISTYEI HORVÁTOK I: Felsőcsatár, Horvátlövő, Horvátszidány, Narda, Ólmod, Peresznye, Szentpéterfa.

NYUGATI GRADISTYEI HORVÁTOK II: Bezenye, Fertőhomok, Hidegség, Kimle (Horvátkimle), Kópháza, Und.

RÁC-HORVÁTOK: Bátya, Dusnok, Ercsi, Érd, Tököl.

3 Bosznia katolikus részéről betelepült lakosság.

4 Sokcsevits 1994. 106. Bosznia eleste után számos (főleg katolikus) bosnyák menekült szlavón és hor-

Gradistyei táncsoport

időszakban a török megszállás éveiben, vagy azt követően, bár a Dráva bal partján már az Árpád-korban is éltek, feltehetően őshonos horvátok. Mások viszont a 17. század végén vagy a 18. század elején tudatos telepítés révén érkeztek. Annak ellenére, hogy nagyon kevés levéltári forrás áll rendelkezésünkre néhány horvát etnikai csoportról szinte biztosan állítható, hogy autochton népességgel van dolgunk, azaz, hogy a horvát népvándorlás óta a mostani területeket lakják. Ez az elmélet legkézenfekvőbbben bizonyítható a Dráva menti horvátoknál, leszámítva azt a kis időszakot, amikor a források hallgatnak róluk. Az első horvát írásos nyomuk az Árpád korból való, majd legközelebb a török⁵ feljegyzésekben esik róluk szó. Néhány kutató más etnikai csoportnál is kontinuos jelenlétet feltételez (Mura menti horvátok, sokácok, bunyevácok), de az ő esetükben jelenleg még kevés levéltári adat áll rendelkezésünkre.

Elsőként a gradistyei horvátok érkeztek mostani lakhelyükre a horvátok migrációja során. Ők már az 1493-as krbavai csata⁶ után elhagyták szülőföldjüket Likában, Krbavában, Una-, Kupa-, Száva melléken, tehát Horvátország veszélyeztetett dél-

vát területre, s maga Mátyás is az 1480-as szarajevói hadjárata során tízezerrel telepítette át Szlavóniába és Dél-Magyarországra Bosznia lakóit.

5 Hegyi 1995. 49. 195.

6 Sokcsevits 2007. 34-44.

keleti területeiről, de egyes Horvátországban és nyugat-magyarországi (Sopron, Moson, Vas) megyék területén egyaránt birtokkal rendelkező főúri családok (a Batthyányiak, az Erdődyek, a Zrinyiek, Jurisics Miklós) szervezeten is áttelepítették jobbágyaikat. Nyugat-Magyarországon először 1515-ben, Kismartonban (Eisenstadt) említik őket. Az ő bevándorlásuk, beköltözésük folyamatos a nyugat-magyarországi területekre, s eltart egészen a 17. század közepéig. A legnagyobb hullám a török sikertelen, 1532-es Kőszeg elleni csatája után indult meg mely Sisak várának 1593-as sikertelen bevételéig tartott. Ebben az időszakban egyes források szerint 100.000⁷ horvát, míg mások szerint 200.000⁸ fő érkezett a mintegy kétszáz településre. Horvát kutatók szerint a nyugat-magyarországi horvátok a fent említetteken kívül Nyugat-Szlavóniából (Osijek, Požega, Gradiška, Novska, Virovitica, Križevci, Čazma), felső Száva mentéről, észak és észak-nyugat Boszniából, Gline és Petrinje környékéről⁹ is érkeztek mai lakhelyükre. Mivel Horvátország különböző vidékeiről érkeztek a nyelvjárásuk szempontjából nem egységesek. Felismerhető néprajzi jegyekkel rendelkező népcsoporttá hazánk területén váltak.

A Mura menti (vagy zalai) horvátok mai falvaikba 1690 (Kanizsa török alóli felszabadulása) után, valamint a Rákóczi-féle szabadságharcot (1711-ben) követően költöztek mai lakóhelyükre a Mura túlsópartján lévő Muraközéből, valamint Nyugat-Horvátország török által meg nem szállt de túlnépesedett részéről. Ők mindannyian a „*kaj*” nyelvjárást beszélő területekről (Hrvatsko Zagorje, Medjimurje) származnak, így a nyelvjárási és kulturális jegyek alapján meglehetősen egységes néprajzi csoportot alkotnak.

A Dráva menti horvát népcsoport Somogy és Baranya megyék déli sávjában, a horvát-magyar határfolyó mentén él (a 17-18. században Somogy megye északi, Balaton melletti részein is sok horvát falu volt). Itt a középkori magyar-horvát etnikai határ mentén a drávai mocsarak és erdők védelmében több kutató feltételezéséi szerint elképzelhető, hogy az Árpád-kori horvát népesség egy része – a somogyi magyarsághoz hasonlóan – átvészelhette a török hódoltság idejét. Bizonyos azonban, hogy a 17. század végén, illetve a 18. században ez a horvát népcsoport is bőven kapott utánpótlást a túlsóparti Szlavóniából, sőt Bosznia horvát vidékeiről is, amit igazol az is, hogy a nyelvjárás szempontjából nem egységesek. Mind a *što*, mind a *kaj* nyelvjárást beszélő falvaik is vannak.

A bosnyák horvátok, akik a Pécs melletti falvakban (és egykor Pécsen is) élnek, ahogyan nevük is sugallja (bosnyák=Bosznia lakója), Boszniából érkeztek, a kuta-

7 Šokčević 1997. 10.

8 Grbić 2006. 7.

9 Grbić 2006. 7.

Sokác népviselet

tók megállapításai szerint, annak is középső részéről, még Baranya török okkupációja idején a 16. és a 17. században. A 17. század végén és a 18. század elején újabb csoportok csatlakoztak hozzájuk, miután a Habsburgok Bosznia felszabadítására irányuló kísérlete nem sikerült. A csatározások befejezése után, hozzájuk is érkeztek új jövevények Boszniából. Letelepítésükben fontos szerepet játszott Radonay Mátvás¹⁰ (1687-1703) pécsi püspök is, aki ily módon kívánta megnövelni a katolikus népesség lélekszámát, illetve arányát a pécsi Egyházmegyéjében.

A sokác horvátok jelenlétéről Baranyában és Bácskában hiteles adataink vannak a 16. századból. Ez a sokác-horvát népesség Kelet-Szlavóniából, illetve Észak-Boszniából származik. Ez a népesség is kapott utánpótlást Szlavóniából és Boszniából¹¹ a 17. század végén és a 18. század elején. A sokác-horvátok többségükben a *sto* nyelvjárás *i*-ző változatának régebbi változatát beszélik. A sokác név eredete máig nem tisztázott egyértelműen. Tény az, hogy a Balkán nyugati vidékein ez általában

10 Eredeti neve: Matija Ignacije Radinić

11 Sokcevitcs 1994. 120. A 17. század végi nagy felszabadító háború (1683-1699) során Horvátország és Szlavónia jelentős része felszabadul, bár a régi horvát területek egy része továbbra is török uralom alatt maradt (és Bosznia részét képezi ma is), más része pedig velencei fennhatóság alá került. A háború idején a boszniai katolikusok is fellázadtak a török uralom ellen, s amikor ez újra helyreállt, tömegek menekülése kezdődött meg Boszniából és Hercegovinából. A menekültek nagyobb része Szlavóniába menekült kisebb része Magyarországon (elsősorban Baranyában és Bácskában) telepedett le.

a horvátok, a katolikusok gúnyneve. Ma Kelet-Szlavónia horvátságának nagy része e népcsoporthoz tartozik, de élnek sokác-horvátok még a Vajdaságban is.

A bunyevác-horvátok ma Magyarországon a Bácskában élnek (Baja városa és tágabb körzete), de régebben nagyobb számban laktak Fejér és Pest megyék egyes településein is. A múlt században nevüket és eredetüket a kelet-hercegovinai Buna folyóval hozták kapcsolatba, s vagy teljesen különálló déli szláv népcsoportnak, vagy katolikus szerbeknek tartották őket. Eredetüket a tudomány mára már tisztázta. A kutatás jelenlegi állása szerint őshazájuk Horvátországban, a Dinári és a Svilaja hegység mentén, illetve Nyugat-Hercegovinában van s nevük valószínűleg a hegyi pásztorok kőből épített kunyhójához (bunja) kapcsolódik. Mai lakhelyükre a 15-17. század között vándoroltak a 15 éves háború (1593-1606) után. Nagyobb lélekszámú csoport érkezett a Duna-Tisza közére 1606 és 1620 között. Az utolsó migrációs hullám a Baja-Sombor-Subotica háromszögbe 1687-ben költözött. A mai magyar területekre költözéssel egyidejűleg Horvátország délnyugati vidékeire is (Lika, Krbava, Horvát Tengermellék, Zadar környéke stb.) költöztek, ahol mai napig is szép számmal élnek. A bunyevácok a *što* nyelvjárás *i-ző* változatának újabb változatát beszélik.

A Duna menti vagy a 18. században rájuk ragasztott, de mára általuk is elfogadott néven rác-horvátok zömében Kalocsa környékén élnek. A Duna menti horvátok legalább két csoportot képeznek. Az egyik csoport Kalocsa környékén (Dusnok, Bátya) található és az *ó što* nyelvjárás *e-ző* változatát beszéli. Ők Szlavóniából érkeztek még a 16. században. A másik csoport szintén a 16. században jelent meg mai helyén a Duna mellett, bár vannak adataink későbbi 17. és 18. századi beköltözésekről is. Ez a népcsoport a Csepel-szigeten (ezen a helyen IV. Béla korabeli, 13. századi horvát telepítésről is szólnak a dokumentumok), Buda környékén, Budán és Szentendrén telepedtek le. Ez egy nagyon vegyes népességű csoport volt. Nyelvük az *új što* nyelvjárás *i-ző* változata, a korabeli források bunyevácoknak, bosnyákoknak illetve dalmatáknak nevezi őket.¹²

A rác-horvátok kapcsán meg kell jegyezni, hogy a 18. századi forrásokban a hazai horvát népcsoportokat számos néven emlegetik (sokszor ugyanazt a népességet többféleképpen is) horvát, tót, illír, dalmata, sokác, bunyevác stb. Sőt ekkor terjedt el, főleg a Budai Kamara irataiban, de másutt is a katolikus rác elnevezés is, noha a középkorban magyarul rácnak csak Szerbia ortodox (pravoszláv) lakóit nevezték. Ez az elnevezésbeli tarkaság később sok félreértés forrása lett. Egyébként a magyar-

12 Šokčević 1997. 11.

országi horvát városi lakosság előszeretettel hívta magát latinosan dalmatának, vagy illírnek, függetlenül attól, hogy eredetileg bosnyák, bunyevác, vagy sokác volt.

A magyarországi horvátok aranykorát a 18. század vége és részben a 19. század eleje jelentette, mert ekkor egyes településeken nemcsak létszámuk, de a magyar társadalomban elfoglalt helyük is jóval jelentősebb volt a mainál. Egykor horvátok laktak olyan területeken is, ahol manapság már nem lelhetők fel,¹³ma már legfeljebb a temetők régi sírkövei árulkodnak egykori jelenlétükről. A 18. században horvát falvak voltak Somogy megye északi részén, a Balaton körül is, így például Tótszentpálon, Táskán és Buzsákon¹⁴, ez utóbbi híres hímzése is horvát eredetű. Ugyancsak horvát falvakat találhattunk volna akkoriban Fejér megyében is, de Zala, Vas, Győr és Pest megyékben is sokkal több horvát település volt, mint napjainkban. A 18. század második felétől, az addig csak horvátok lakta településekre egyre nagyobb számban érkeztek német és magyar telepesek, majd a 19. századra egyre erőteljesebbé válik az asszimiláció, először a városi népelességnél, majd a 20. században már faluhelyen is, igaz, ekkortájt inkább természetes folyamatként.

A Magyarországra költöző horvátság viszonylag gyorsan beilleszkedett a magyar társadalomba. A beilleszkedést megkönnyítette (legalábbis a katolikus magyar vidékeken) a horvát bevándorlók vallási hovatartozása is.

A hazai horvátok társadalmi-gazdasági helyzete a 18. században jelentős mértékben eltér attól, ami a 20. századba volt jellemző rájuk. Mind társadalom-, mind foglalkozásszerkezet terén a hazai horvátság 150-200 évvel ezelőtt jóval sokszínűbb és összetettebb képet mutatott, mint mondjuk az utóbbi 100 esztendőben. Ugyan legnagyobb részük akkor is falun élt és mezőgazdasággal foglalkozott, többségük jobbágy volt, de voltak horvát földbirtokosok (nemesek) is. Így például Zala megyében a Bedekovicsok, vagy Zajgárok. A bácskai bunyevácok társadalmi összetétele, szerkezete pedig a 18. században teljesnek nevezhető, hiszen volt saját nemességük is: a Latinovicsok, a Rudicsok, a Pilászánovitsok, a Mamuzsicsok, a Vidákovicsok, az Adamovicsok, a Piukovicsok és még sokan mások, több tucat nemesi család. Többségük III. Károlytól, illetve Mária Teréziától kapta nemesi címét és birtokát, főleg a török elleni küzdelmek során szerzett érdemeikért. Ez a nemesség a 18. században még beszélt ősei nyelvét és csak a 19. században vált nyelvében és tudatában is teljesen magyarrá. A bunyevácok fejlett polgársággal is rendelkezett, több bácskai városban is fontos szerepet játszottak. Hozzá kell tennünk azonban, hogy náluk is a falusi jobbágyság képezte a legnagyobb tömeget. Ugyanakkor meg más hazai horvát népcsoportok, így a bosnyákok, sokácok között is voltak városlakók, polgárok. A

13 Šokčević 1997. 11.

14 Gönczi. 1937. 14.

Bunyevác lány népviseletben

bunyevác nemesség a 18. században jelentős súlylalt vett részt a Bács-Bodrog vármegye politikai életében is, részben egészen 1948-ig.

A falusi népesség földműveléssel foglalkozott, elsősorban gabonatermesztéssel, de nagy szerepet játszott gazdálkodásukban az állattenyésztés is, különösen a letelepedés utáni időszakban. Főként a beköltözést követő első évtizedekben, különösen a Boszniából származók, szívesebben foglalkoztak a jövedelmezőbb állattenyésztéssel.¹⁵ A pécsi bosnyák-horvátok 18-19. században híresek voltak szőlő- és borkultúrájukról,¹⁶ de magas szintű szőlőtermesztéssel és borászattal, valamint kertészeti tevékenységgel foglalkoztak a jobbágyfelszabadítás utáni években a Pécs környéki bosnyák¹⁷ falvak lakói is.

A 19. század második felében a városok környékén, erre újra jó példa a bosnyák népesség, megerősödött a szabadföldi kertészkedés.¹⁸ A Kalocsa környéki horvát falvakban (a környék magyar községeihez hasonlóan) a fűszerpaprika

termesztése terjedt el. A Mura menti horvátok pedig hidegvérű igavonó lovakat tenyésztettek, melyeket a budapesti állatvásárokon értékesítettek a fővárosi vasút számára, illetve ők maguk fuvarozással is foglalkoztak. Dráva mentén nagyon fejlett volt a disznótartás és a halászat, ez utóbbi a Duna mentiéknél (bunyevácoknál és sokácoknál) is. A Duna és Dráva mentiéknél a hajózás is jelentős tevékenységnek számított, a Dráva menti horvátoknál hajó vontatók is voltak. A nyugat-magyarországi, gradistyei horvátok a múlt század végén, illetve századunkban is a térség városaiban (Sopron, Szombathely, Győr, sőt Bécsben is.) az iparban is vállaltak munkát. Ez utóbbira főleg azért került sor, mert a jobbágyfelszabadítás után a hazai horvát népcsoportok többségénél a kisbirtok dominált, amely nem nyújtott megfelelő megélhetést a viszonylag nagy lélekszámú családoknak. Több helyen, így például a Mura

15 Sarosác 1995. 319-333.

16 Sarosác 2006. 65-75. Sarosác 2005. 39-48. Frankovics 2005. 24-39.

17 Sarosác 1992. 205-244.

18 A Pécs környéki bosnyákok látták el a pécsi piacokat jó minőségű édes és savanyított káposztával. *Kupusari*-nak (káposztások) gúnyolták őket a magyarok és a baranyai sokácok is.

menti, zalai horvátoknál a termőföld minősége sem volt megfelelő, valamint számos Mura-, vagy Dráva menti horvát falu a nagybirtok szorításában élt, s földjeik növelésére csak a folyószabályozások teremthettek lehetőséget. Az említett okok miatt jelentősnek mondható a kivándorlás főleg a gradistyei, Mura és Dráva menti horvátoknál, s a cél ország leggyakrabban az Amerikai Egyesült Államok volt. Többségük soha nem is tért vissza. Egyik-másik az újjvilágban összekuporgatott vagyonán hazatérve szülőfalujában földet vásárolt. Jobb helyzetben voltak a termékeny földdel rendelkező baranyai, bácskai sokácok és bunyevácok, mert 1848. után sokan tekintélyes földterületekhez jutottak.

Az 1848-as év a horvátoknak is a jobbágyfelszabadítást hozta, akik egyébként zömében a magyar forradalom mellé álltak. A Mura menti horvátok részben azért is pártolták a magyar forradalmat, mert a Jelačić-féle határőr csapatok egyformán esőszakosan viselkedtek a zalai horvát és magyar falvakban. A bunyevácok azért szimpatizáltak a forradalmi eseményekkel egyrészt, mert Bácskában ellenséges viszonyban voltak a szerbekkel, illetve a bunyevácok elit rétege lojális volt a magyar uralkodó osztályhoz. Csak egy olyan esetről van tudomásunk, amikor egy horvát pap Baranyában, börtönben került nézetei miatt, mert szimpatizált Jelačić-tyal és Horvátországgal. A bácskai bunyevácok tömegesen léptek be a nemzetőrségbe, illetve a honvédhadseregbe, melyben nagy szerepet játszottak a magyar érzelmű bunyevác nemesek is.

Mielőtt szót ejtenénk a hazai horvátság 20. századi történetéről, feltétlenül meg kell emlékeznünk a 18. században, illetve a 19. század elején még erős, nagyszámú magyarországi horvát polgárságról. Horvátok nagy számban éltek Budán, főleg a Vizivárosban, de a köztudatban inkább csak a szerb lakosairól ismert Tabánban is. A tabáni katolikus plébánián, még a 19. század második felében is folyt horvát nyelvű hitélet. A főleg boszniai eredetű katolikus horvát népesség már a török időkben is felbukkan Budán, de a város 1686-os felszabadulása után egyre nagyobb számban költöztek a magyar fővárosba. Jelentékeny horvát polgárság élt Pécsen, Szegeden, de még a szintén inkább a szerbokről ismert Szentendrén is. Az itt élt horvátok, akár csak a szegediek, dalmatáknak nevezték magukat, de míg a szegediekről tudjuk, hogy valójában bunyevácok voltak, addig a szentendrei horvátokról egyes kutatók kimutatták, hogy tényleg Dalmáciából származnak.

A 18. század első felében a horvát polgárok (bunyevácok, illetve sokácok) abszolút többségben voltak Baján illetve Mohácson. A 18. században a városokban a különböző etnikumok békésen, de határozottan elkülönülve, saját közösségeikben éltek. Így a pécsi, bajai és mohácsi horvát kézművesek és kereskedők saját „illír” céhekbe tömörültek, céhkönyveiket horvát nyelven vezették, képviselőik voltak a városok tanácsaiban. Baján például egészen 1765-ig a városi magisztrátus tagjait egyenlő arány-

ban választották a három elismert „nemzet”: bunyevác-horvát = Nacio Dalmatica, német és szerb közül. Baján feljegyezték, hogy még 1768-ban is a városi bíró esküjét a ferences templomban (ez volt az illír plébánia) horvát nyelven tette le. A hazai horvát polgárság jórészt Boszniából eredt, amelyet a 17. század végi törökellenes háborúk során a katolikus lakosságának nagy része, kereskedő és kézműves polgárságának egésze elhagyott, s jórészt Magyarországra települt át. Erről tanúskodott egyes keleties jellegű mesterségek megjelenése Budán, illetve Pécsen.

Horvát tabakosok dolgoztak Pécsen és Budán, az első horvát aranyművesek pedig Budán a 18. században. A Magyarországra települt horvát polgárság fontos szerepet játszott több magyarországi város török idők utáni újjáépítésében, például Baja a bunyevác-horvátoknak köszönheti újraeledését a 17. században. Pécsen a 18. században a horvátok vezető szerepet vállaltak a város vezetésében, irányításában is, a hivatalokban is sok horvát tisztségviselő¹⁹ tevékenykedett. A horvát polgárok bőkezű donátorai voltak a helyi templomoknak és kolostoroknak. Saját templomokat építettek, saját plébániáik is voltak, melyeket a források „Parochia Illyrica”-ként emlegetnek. Gazdag kulturális élet is kibontakozott a már többször említett városokban. A 19. században, miután a horvát nemesség már korábban elmagyarosodott, eltűnt a horvát polgárság is a városokból, ami hátrányosan érintette a hazai horvát kisebbséget, amelynek társadalmi szerkezete ekkorra vált teljesen egyoldalúvá. Majdnem kizárólag parasztságból állt, legfeljebb néhány falusi kézműves színesítette ezt az egyhangú képet. Néhány helyen akadt ingázó ipari munkás, s az értelmiséget jobbra csak egy-két horvát értelműnek megmaradt katolikus pap képviselte. A más értelmiségi pályára kerülő horvát értelmiségi fiatalok a 19. század második felében, illetve a 20. század első felében egy-két kivétellel mind elmagyarosodtak Napjainkban tanúi lehetünk a magyarországi horvátok újrapolgárosodásának Pécsen és Budapesten köszönhetően a horvát oktatási és kulturális intézményeknek.²⁰

A hazai horvátok szinte minden időszakban és körülmények között a vallási hovatartozásukat illetően a római katolikus egyházhoz tartoztak. Kivételt képeznek ez alól a gradistyei és Dráva menti horvátok, akik egy kis időre, viszonylag kis mértékben a reformáció hatására áttértek a kálvinista hitre a 16. században. Napjainkra viszont

19 Moró M. A. 1995. 32. „A tanács által készített összeírásokban a lakosság nemzetisége nem szerepelt szempontként, a „három nemzet” között konfliktusok nem voltak, a XVIII. században a város jegyzőkönyvek a jegyző személyétől függően készültek latinul, németül vagy magyarul, a számadáskönyveket több éven át horvátul vezették. 1780-tól 1831-ig latin, utána magyar a városi ügyvitel nyelve, de a lakosok folyamodványai, beadványai, a tanúkihallgatások jegyzőkönyvei az ügyfél anyanyelvén készültek. A háromnyelvűség természeti adottság volt a városban.”

20 Šokčević 1997. 13.

nevezett horvát etnikai csoportok újra teljes mértékben római katolikus vallásúak. Másként volt ez a 18. században, amikor a viszonylag erős hazai horvát polgárság bőkezű adományokat adott templomainak és megfelelő anyagi háttérrel biztosított a magyarországi horvát kultúrának is. Az ún. magas kultúra igazi bázisát a 18. században, illetve a 19. század első harmadában az obszerváns ferencesek (1757-ig a bosnyák, majd ezután a Kapisztrán Szent János rendtartomány) budai rendi főiskolája köré csoportosuló budai horvát ferences kultúrkör tagjai jelentették. Ők a horvát tudományosság szempontjából nagy jelentőségű-főleg nyelvészeti és történettudományi- munkásságuk mellett komoly szépirodalmi tevékenységet folytattak, valamint számos *sto* nyelvjárásban írt vallási tárgyú könyvet állítottak össze a nép számára, sőt a 18. század második felében Budán horvát nyelvű kalendáriumot is kiadtak. A magyarországi horvátok vallási életében meghatározó szerepet játszottak a ferences rendi szerzetesek, akik a Bosna Srebrna ferences tartományhoz tartoztak. Híveiket kísérve már 1533-ban Bácsban telepedtek le, illetve a Csepel szigeti Tökölön 1541-ben. Ők gondoskodtak a térségben a hívek lelki gondozásáról a török okkupáció alatt és utána is, egészen 1757-ig, amikor is a pápa elcsatolta a magyar és szláv területeket a boszniai provinciáról és megalapította a Kapisztrán Szent János rendet. Ennek ellenére továbbra is meghatározó szerep jutott a ferences rendi szerzeteseknek. A boszniai ferenceseknek több Duna menti rendháza is volt, így Baján, Mohácson és Budán. A ferenceseknek oroszánrészüik volt a 17. században a boszniai horvátok áttelepítésében, de elévülhetetlen érdemeik voltak a kultúra, oktatás és közművelődés terén is a 18. században és a 19. század első felében a hazai horvátság körében. A budai főiskola a Studium Generale üzemeltetésén kívül a ferencesek más hazai horvátok által lakott városokban is, így Baján és Pécsen középiskolákat is tartottak fenn. Igaz ezek a középiskolák latin tanítási nyelvűek voltak, de a szerzetesek hozzájárultak a helyi horvát nyelvű elemi oktatás megszervezéséhez is. A 18. század végén, a 19. század elején számos horvát faluban létesült horvát tanítási nyelvű iskola. Pécsen a jezsuiták²¹ és Makár Iván báró magánadománya segítségével már 1722-ben alapítottak horvát iskolát. A jezsuitáknak Pécsen már 1612-ben volt missziójuk, míg a zágrábi püspökség világi papokat és horvát nyelvű vallási irodalmat küldött a Dráva mentére még a török megszállás éveiben is a 16-17. században. A Mura menti horvátokról maga a zágrábi püspök gondoskodott 1778-ig, amikor is Muraközt kivéve, Zala megyét az újonnan alapított szombathelyi Püspökséghez csatolták. A 18. század végén a magyarországi horvátok csapásként élték meg azt a rendelkezést, miszerint ferences plébániáikat át kellett adni a világi papoknak. A horvátok nagyon kötődtek, ragaszkodtak az anyanyelvi misézéshez, érzékenyen reagáltak mindarra,

21 Galambos 1943. 110.

Sopron- a leghűségesebb város

ami szerzett jogait csorbította. A templomi szertartások során a horvát nyelv használata fokozatosan szorult vissza a magyar nyelv javára. Ennek következménye volt a hercegszántói sokác horvátok lépése 1897-ben, amikor is testületileg átjelentkeztek a pravoszláv egyházhoz. A meglepett kalocsai érsekségnek csak hosszas győzködés után sikerült a hívek háromnegyed részét visszaédesgetni a római katolikus valláshoz. A hazai horvátoknak gazdag vallási élete volt és van napjainkban is. Különös tisztelettel adóztak a Mária kultusznak. A búcsújáró helyek látogatásának meghatározó szerepe volt vallási életükben. Rendszeresen látogatták és látogatják napjainkban is a máriagyűdi, turbéki, Pécssett a Havas Boldogasszony búcsút, a bajai Máriakönyvét (Vodica), a máriakéméndi²² és a horvátországi Marija-Bistrica-i kegyhelyeket.²³

A fent említettek következményeként nem kell csodálkoznunk azon, hogy a hazai horvátok kultúrtörténete ilyen szoros kapcsolatban volt papjaival illetve az egyházzal. Az új hazában a horvátok első értelmiségi rétege a papokból állt. Mégis azt kell mondanunk, hogy az igazán meghatározó szerepük a horvát ferenceseknek volt. A budai rendházban tevékenykedő Mihajlo Radnić, Lovro Bračuvljević, Stjepan Vilov, Emerik Pavić, Matija Petar Katančić, Grgur Čevapović, Marijan Jaić, és Grgur

22 Szenthelyi Molnár I. - Mauks M. 1988. 20-22, 82-84, 98, 105-109, 118-120.

23 Napjainkban gyakorta felkeresik a boszniai Međugorjet is és távolabbi nyugat-európai kegyhelyeket is.

Peštalić nemcsak a hazai horvátság, hanem az egyetemes horvát kultúra számára is maradandót alkottak a 18. és a 19. században.

A 19. században fokozatosan kiszorul iskoláinkból a horvát nyelv, így a 20. század közepére csak elenyésző számú iskolát találunk hazánkban, ahol a tanítási nyelv megmaradt volna horvátnak. A 19. századi felgyorsult asszimiláció következményeként a magyarországi horvát nemesség és polgárság már egyre kevésbé biztosított anyagi háttérrel a magas kultúrának is, amely a 20. század közepére szinte teljesen csak a népi kultúrára korlátozódott.

A 19. század végén a 20. század elején két etnikai csoportnál a gradistyei horvátoknál és a bácskai bunyevácoknál tanúit lehetünk egy "nemzeti kulturális megújítási" folyamatnak. Az előbbieknél a tankönyvíró Mihovil Naković és a papköltő Mate Meršić Miloradić játszottak úttörő szerepet. Utóbbi *Naše novine* néven 1910-ben újságot is indított. A bácskai bunyevácoknál Ivan Antunović kalocsai segédpüspök játszott fő szerepet a mozgalomban. 1870-ben *Bunjevačke i šokačke novine* néven hetilapot indított, de támogatta 1884-ben a Mijo Mandić által elindított *Neven* című irodalmi folyóirat megjelenését is. Mindkét népcsoport körében felélénkült a kulturális tevékenység, olvasóköroket alapítanak, tankönyveket nyomtatnak. (Az első hazai horvát olvasóköro egyébként Pécsen alakult 1839-ben, de hamarosan meg is szűnt)

A hazai horvátok első politikai szervezete is Bácskában alakult meg 1913-ban Bunyevác-Sokác Párt néven, amely alapszabályában emelte ki, hogy ez a két népcsoport a horvátság integráns része. (Trianon után már nem működött Magyarországon, mert áttette székhelyét a Szerb-Horvát-Szlovén királyságba.²⁴)

Az első világháború tragikus következményekkel járt a magyarországi horvátoknál is. Egyrészt, mert sokan haltak meg a csatamezőkön, másrészt, mert a trianoni békeszerződéssel szétverték az osztrák magyar monarchia egyedülállóan mondható kulturális, civilizációs és gazdasági egységét. A hazai horvátok a döntést azért is élték meg nehezen, mert így teljes mértékben leválasztották őket anyanemzetüktől. A bunyevác horvátokat, sokác (bácskai és Dráva menti) horvátokat és a nyugat-magyarországi, gradistyei horvát etnikai csoportot is kettészakították, akik a döntés értelmében az országhatár innenső oldalára kerültek, megfélelőztek. Ez utóbbiak többsége Magyarországhoz ragaszkodott, amit a Sopron melletti horvát közég, Kópháza 1921-es népszavazási eredménye is igazolt. Mindent újra kellett kezdeni a kulturális életben, szinte az alapoktól. Hozzá kell tenni, hogy mindezt elég barátságtalan környezetben a horthysta Magyarországon. A két világháború közötti időszakban jelentős asszimilációs nyomás is nehezedett a hazai horvátokra, s a politikai légkör is éppen Trianon miatt a kisebbségekkel szemben ellenséges volt. Szinte teljesen háttérbe szorult a hor-

24 Šokčević. 1997. 15.

vát nyelvoktatás a hazai horvát falvak iskoláiban is, ennek ellenére az asszimiláció a zárt falusi közösségekben kevésbé hatott.

A hazai horvátság mindkét világháborúban az osztrák-magyar, illetve a magyar hadseregben harcolva komoly véráldozatokat hozott.

A második világháború után rövid ideig tartó kulturális fellendülés tapasztalható a hazai horvátságnál. Az ideiglenes demokratikus viszonyok lehetővé tették egy új horvát oktatási rendszer létrehozását. Sorra alakultak meg a hazai horvát falvakban a horvát tanítási nyelvű iskolák, létrejött az első horvát (illetve szerbekkel közös) középiskola 1946-ban Pécsen, majd ugyanitt 1949-ben tanárképző szak indult a főiskolán.

Ugyancsak 1946-ban hozták létre az első politikai szervezetet is a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét (Demokratski Savez Južnih Slavena u Mađarskoj), mely egybe fogta az összes hazai horvát etnikai csoportot. (Kis szépséghibája azért volt a dolognak, hogy két másik déli szláv népcsoporttal, a szerbekkel és szlovénekkal együtt alapították meg ezt a szervezetet) Politikai hetilap is indult Naše novine címmel.

A háború utáni rövid fellendülési időszak differenciált módon jelent meg a hazai déli szláv népcsoportoknál. A szerbek köszönhetően korábbi hagyományaiknak, mindezekelőtt egyházi iskoláiknak, a leginkább tudtak élni lehetőségeikkel, míg az erős értelmiségi réteggel még kevésbé rendelkező horvátok és szlovének kevésbé tudták megszilárdítani pozíciójukat. Ez az az időszak, amikor a politika nyomására a három eltérő kultúrájú, nyelvben hasonló, de mégsem azonos horvát, szerb és szlovén nemzetiségi csoportok hosszú időre „megkapják” a délszláv nevet és paradox módon nyelvüket is gyakran nevezik „délszláv”- szerbhorvát nyelvnek.²⁵

E fellendülés elindította a hazai horvát értelmiség kialakulását is, de alig néhány évvel később a szovjet-jugoszláv szakítás s a magyar-jugoszláv viszony emiatti megromlása súlyosan érintette a magyarországi horvát közösséget. A Rákosi-diktatúra idején le tartóztatták a horvátság legaktívabb képviselőit, sokakat internáltak. A fiatal horvát tanítók, értelmiségiek, nemzetiségi aktivisták helyét jugoszláv sztálinista emigránsokkal pótolták. Elterjedt egy mesterségesen integráló, délszláv unitarista nemzeti egységfelfogás, bevezették az egységes szerbhorvát (valójában szerb) nyelvet az iskolákban, sajtóban. Az ún. egységes délszláv irodalmi nyelv erőltetése a tanításban különösen nagy károkat okozott a teljesen eltérő nyelvjárást beszélő gradistyei és zalai horvátság körében. Talán nem véletlen, hogy a regionális tudat éppen náluk kapott leginkább új erőre 1990-ben a demokratikus változások és a mesterséges délszláv egység megszűnése után.

25 . Gyurok J. 1998. 30.

A szocialista korszak pozitívumának tekinthetjük viszont a nemzetiségi rádiós (1953), illetve televíziós programok (1980) beindítását.

Amikor az 1960-70-es években a magyar-jugoszláv kapcsolatok javulni kezdtek, a hazai horvát kisebbség is kapcsolatba került az anyanemzetével (pedagógus továbbképző tanfolyamokon való részvétel, kulturális csereprogramok, ösztöndíjasok kiküldése igaz erősen korlátozott számban, kishatárforgalom stb.), de a határ és politikai rendszer viszonylagos zártsága miatt e kapcsolatok nem váltak intenzívvé. Az 1971. évi²⁶ horvátországi események hatására a magyarországi horvát iskolákban, sőt a sajtóban is használni kezdték az addig egységesnek tekintett szerbhorvát nyelv horvát változatát. Az iskolaügy azonban még az 1960/61-es tanévben súlyos csapást szenvedett, mert egy kultuszminiszteri rendelet hátrányosan érintette a hazai horvátokat, így a pécsi, budapesti és hercegszántói iskolákat kivéve a horvát nyelvet idegen nyelvként kezdték oktatni.

A helyzet ma sem sokkal jobb, mindössze három ún. kétnyelvű horvát általános iskola (Hercegszántó, Pécs, Budapest) működik az országban, még a népszámlálás szerint is horvát többségű 9 magyarországi horvát faluban is a horvát nyelvet csak tantárgyként oktatják. Ugyanakkor van Pécsen és Budapesten kétnyelvű gimnázium. Horvát nemzetiségi tanszék működik a pécsi egyetemen, s van horvát szak a szombathelyi Tanárképző Főiskolán, valamint Budapesten az ELTE-én.

A horvát nyelvű oktatás megszüntetése, a hagyományos paraszti közösségek felbomlása, a hagyományos paraszti kultúra háttérbe szorítása, az erőszakos tévesztés és a községi iskolák összevonása, a körzetesítés, a horvát nyelvű misehallgatás lehetőségének hiánya, a modernizációs folyamatok, s az a tény, hogy a modern tömegkultúrához a hazai horvátság csak a többségi nemzet nyelvén jutott hozzá, mind-mind hozzájárult az (az 1960-as évektől napjainkig) asszimiláció felerősödéséhez. A még oly gyakran irodalom és folklór centrikusnak bélyegzett hazai horvát kultúra és a kialakult horvát értelmiség, s a megmaradt kevés iskola ugyan fékezte a tudatváltás folyamatát, de megakadályozni már nem tudta. A rohamos asszimilációs folyamatot sem az időközben létrehozott rádiós, később tv-s anyanyelvi műsoroknak sem sikerült²⁷ késleltetni.

Az 1980-as évek közepére a hazai horvát népcsoportoknál megjelent a többségében még mindig elsőgenerációs értelmiség néhány olyan képviselője, aki nem a „klasszi-

26 Sokcsevits 2007. 13. A „horvát tavasz” eseményei, 1971-ben a horvát nemzeti és reformmozgalom idején, nyilvánvalóvá tették, hogy a horvát (kommunista) köztársasági vezetés és a horvát értelmiség (Írószövetség, Matica Hrvatska) által indított és támogatást kapott politikai küzdelem a köztársaság nagyobb önállóságáért indult, amelyet azonban a jugoszláv párt központi vezetése elfojtott.

27 Šokčević D. 1997. 15.

kus” nemzetiségi értelmiségi életút pályát, a tanítói-tanári pályát választották, hanem képesítésüket és szaktudásukat a hagyományos szlavisztikai erőtereken kívül szereztek meg. Ezek a többségében egyetemet végzett fiatalok elég öntudatosak, jól képzetek és reális gondolkodásuk voltak ahhoz, hogy fellázadjanak az adott állapotok ellen, hogy kísérletet tegyenek a hatalomhoz indokolatlanul nagymértékben lojális Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége megváltoztatására. Szaktudásuk, világlátásuk konvertálhatóbbnak tűnt elődeik szaktudásánál és világlátásánál.²⁸

Az első szemmel látható változások a magyar rendszerváltozással párhuzamosan, az 1990-es években következtek be, amikor is a horvátok létrehozzák saját önálló politikai intézményeiket. Először létrehozták a Magyarországi Horvátok Szövetségét (Savez Hrvata u Mađarskoj, 1989/90), majd az 1993-as kisebbségi és új demokratikus választójogi törvény értelmében, először 1994-ben, majd 1998-ban, 2002-ben és legutóbb 2006-ban országosra a helyi horvát kisebbségi önkormányzatokat, majd az Országos Horvát Önkormányzatot (Državna Samouprava Hrvata u Mađarskoj). Ezzel a hazai horvátság történetében először alakultak legitim, demokratikus úton megválasztott politikai vezető testületek. Ez részben Horvátország függetlenné válásának és a demokratikus új magyar politikai erőknek köszönhető, de ne felejtjük el jó néhány hazai horvát egyéni erőfeszítését, munkáját sem. Új kulturális és tudományos intézmények is megalakultak, így 1992-ben előbb a Pécsi Kisszínház tagozataként, majd 1994-től önálló intézményként megnyitotta kapuit a Pécsi Horvát Színház. 1995-ben megalakult a hazai horvát kutatók munkáját koordináló, tudományos-vezető és kutatói munkákat egyaránt szervező Horvát Tudományos Dolgozók Egyesülete, mely számos könyv mellett önálló irodalmi és kulturális folyóiratot is indított Riječ címen. Az Országos Horvát Önkormányzat a kezdeti nehézségeken túljutva 1999-ben, illetve 2000-ben fontos lépéseket tett a törvény által lehetővé tett kulturális autonómia megalakítása felé, amikor saját kiadóvállalatot alapított (Croatica Könyvkiadó), illetve saját kezelésbe vette hercegszántói Horvát Tanítási Nyelvű Óvodát, Általános Iskolát és Diákotthont. Ezek a pozitív változások reményt ébresztenek arra nézve, hogy a magyarországi horvát nemzetiség, mely gazdag kulturális és történelmi értékekkel rendelkezik, még sokáig gazdagítja saját- és a magyar nemzet kultúráját mindkét fél kölcsönös örömeire.

28 Gyurok J. 1998. 32.

LITERATURA

Jókai Anna

Ami tőlünk függ

Egy nemzet jelentőségét azzal mérjük, mennyit adott a világnak. Ereje pedig kiteszik abból, hogy milyen szenvedéseket volt képes összeroppanás nélkül elviselni. Nincs szükségünk álszerénységre. Tehetségek sora gazdagította a világértékeket, s csapások sora edzhetette önismeretünket. Az előbbi vitathatatlan tény, az utóbbi csak részben valósult meg. Mi gyakran vagy „túl szeretjük”, vagy magyarságunkból éppenséggel „kitagadjuk” magunkat. Nincsenek a helyükön a dolgok. Aminek természetesnek kellene lennie, nem természetes: folyton-folyvást igazolni kell, sőt, olykor-olykor fecsegni róla. A minősítések is arányt tévesztőek. Ha például Széchenyi Istvánt mint „nagy magyart” emlegetjük: a megjelölés hiteles. Azt jelenti: élt egy nagyformátumú személyiség, aki kivételes energiáját a nemzet javára fordította. Ha azonban közszereplőt ruházunk fel –, a „nagy magyart” önmagában dicső tulajdonságnak képzelve: stílustalan és nincs mögötte megfogható valóság-tartalom. „»X.Y.« aztán nagy magyar!” Mit értsünk ezen? Többnyire azt: valaki magyarságát helyezi mindenek fölébe, s ezt lépten-nyomon hangoztatja. Mintha a magyar ember eleve nem lehetne jellemtelen, bűnös, gonosz, buta. Mintha az egy-nemzethez való tartozás megvédene bárkit is önnön lelke tökéletlenségeitől. Persze, éppoly visszatetsző az ellenkezője is: a görcsös bizonygatás, a „nemkötődöm-semmihez”, a címkeként viselt nyegle „világpolgárság”, amely véletlennek, elhanyagolható esetlegességnek tekinti, mikor és hol születik meg az ember. Végletekkel el vagyunk látva. Magától értetődően legyünk magyarok. Magyarok is. Európaiak is. Földlakók is. S a Világmindenség teremtményei – egyre inkább társteremtői szerepkörben. Ezek nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező szintek. Mint ahogy a személyiség sincs egyedül, állandó kölcsönhatásban van a többi személyiséggel, ugyanúgy a magyar nemzet sincs egyedül, nagyon is függ más nemzetek sorsától. Jövőjét nem lehet szomszédaitól leválasztva, önkényesen eltervelni. Két okból nem lehet: mert valóban középen vagyunk, összeszorítva. Innen bajos látványosan kiugrani, azt pedig, hogy „lenyeljenek”, nem engedhetjük. Másrészt lehazudhatatlan tragédiánk: Magyarországot jobbára magyarlakta, elszakított terület veszi körül, ahol azonban nemigen szabad magyarnak lenni s ezért ők kiszolgáltatott helyzetben vannak. Erre az anyaországban nem figyelni:

cserbenhagyás, árulás. Erőszakról ábrándozni azonban felelőtlenység. „Beugrás” a gonosznak, a szerteszét szaporodó példák nyomán. Trianon szégyenteljes volt, mert igazágtalan volt. Igazágtalan volt az egyes ember sorsába nyúlóan, s a nemzet-test életerejét érintően is. De ma már – megkockáztatom – valószínűleg csak újabb igazágtalanságok elkövetésével lehetne határt korrigálni. Mert már alig van „színmagyar” környezet. Erről gondoskodás történt. S a szükségszerű váltás a másnyelvű, személyében ártatlan számára éppoly fájdalmas lenne, mint a mieinknek a szlovákosítás, románosítás, szerbesítés, oroszosítás volt. Még akkor is, ha a tapintatunk és új-testamentumi gondolkodásunk nem engedné a „szemet-szemért, fogat-fogért” revánspolitikáját. Ne kívánd felebarátodnak, amit magadnak se kívánsz – egy magasabb rendű erkölcsi parancs. A nagylelkűség a hozzánk szorultakkal itt, és szigorú számontartása a miéinknek ott, párhuzamosan: ez az, amit tehetünk, s lelkiismeretünk szerint meg is kell tennünk. Nem tilos – s az én nemzedékem tudatából már ki sem is törölhető – ismerni Nagy-Magyarország képét. Szellemtest ez; többé nem realizálható; történelmünkben azonban dolgozunk vele. A múlt is létezik – valahol, egy más szférában – megcsonkíthatatlanul. Visszük a jövőbe magunkkal – de nem azért, hogy ismételjük, hanem hogy ne felejtjük, miért történt, ami velünk megtörtént.

Miképpen lépjük át kétezret: bizony nemcsak rajtunk múlik. S még csak nem is közvetlen szomszédainkon. S még csak nem is Európán. Mára az egész emberiség krízis-helyzete kiviláglott. Nem tudjuk kiszámítani – a legjobb igyekezettel sem – mikor és hol történik meg az az aprócskának tűnő rándulás a rendetlenül elrendezett világban, ami minket akarva-akaratlan, valami szörnyűségbe beleránt-hat. (Mint ahogy a jót sem sejtette senki: a kártyavárként ily gyorsan összeomló Szovjetuniót, annak minden következményével.) Sok mindent el lehet – és el is kell – tervelni; sok mindent, de nem mindent. A váratlanra is készen kell állni, jó és rossz értelemben egyaránt. A gyűlölet egyre közelebb jön az egyedi lélekhez: már nemcsak nemzet harcol nemzet ellen, etnikum etnikum ellen, fajta fajta ellen, hanem ugyanazon nemzet tagjai, vagy ugyanazon fajta csoportjai törnek egymás ellen. (Itt s a környezetünkben a pártmarakodások, s kiragadott példa: a feketék véres vizálya a távoli Dél-Afrikában.) Nincs messze az idő, amikor család családdal áll kibékíthetetlen háborúságban, hogy aztán a családon belül is ellenséggé váljanak. (Bibliai előjelzés: „mindenki háborúja mindenki ellen”. De nem így, nem az anyagban, hanem mint szabad individuumok szellemi párviadala!)

Veszélyes a másfélét szőröstül-bőröstül idegennek tekinteni, talán bűn is – a különbséget viszont egyáltalán nem venni tekintetbe: naivítás, és éppúgy káros. Így kell-e lennie, s ebben a zavaros lelkiállapotban kell-e megérnünk az ezredfordulót, így, hogy barát nem köszön az egykori barátnak, egykori harcostárs átmegy az utca túlsó felére a másik elől, csak azért, mert most ütközik a politikai elgondolásuk? Nem primitív dolog-e – de remélhetően csak az újsütetű demokráciákra jellemző – a politikai nézeteket ilyen mélyen belevinni a magánviszonyokba? Nem azt mondom, hogy valamelyest, hanem ilyen mélyen. Már-már mérgezően. Mi lesz ebből kétezerre? Persze még minden lehet. Tudásom szerint: Michaeli korban élünk. Amikor is a kozmikus intelligencia az ember kezére adatott: neki kell erre ráismerni, és a jövőjét alakítani, ezáltal. A világkegyelem lehetősége az, ami adott, az út nincs lezárva. De élni vele az ember felelőssége. Tágítva a kört: a nemzet felelőssége. A nemzetek felelőssége. Nemcsak a legrosszabb, de a legjobb is megtörténhet!! Nekünk ebbe az irányba kell hatnunk, éber jelenléttel. Miközben termeljük a javakat és megpróbáljuk elosztani, ne higgyük, hogy a „minél többet” a nemzet és az emberiség végső célja, de azt se hirdessük demagóg módon, hogy mindez nem fontos, csak az „eszmeiség”. „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem” – létünk aktuális szakaszán egyformán hangsúlyos mindkét tartalom. Legyünk türelemmel: egy téveszme bukása után, a kiábrándulás után még sokan és sokáig a teljes eszmenélküliség, a félreértett szabadság káprázatában élnek, arra esküsznek. Ez azonban átmenet. Ennyiben vagyok optimista. Az ezredvég új megközelítést vár tőlünk: nem a megszakadt, s a magamódján-rossz folytatását az utána következő még nagyobb rossz helyett. Hanem – keserű tapasztalatok alapján – minőségi ugrást egy magasabb látótérbe.

Önkontroll, jóindulat, lovagias küzdőstílus, empátia, részvét: nem kisajátított magyar tulajdonságok. Csupán kívánatos, hogy őket minél több magyar ember a magáénak tudhassa. Mert ami mi vagyunk, amivé mi leszünk, külön-külön: azt fejezi ki majd a nemzet egésze.

Meditációm – választott műfajom – elején említettem: nekem a magyarságom természetes. Mint a só a mindennapiban. Ha hirtelen elvonnák tőlem: a hiányban lenne a legkarakterisztikusabb. (Érzik ezt mindazok, akik emigrációban élnek; hogy tud fájni az emlék, az odahagyott gyerekkor, a visszacsengő hangalak.) De nem szeretek róla beszélni, „hiába venni”. Mint leckét, magyarságomban azt kaptam, s azt kell magyaráznom: bizonyos fokig rendhagyó létezésben, bizonyos fokig

magamra-hagyottan nyújtsak valamit a számomra juttatott, számomra lélegző magyar szóban. Amit tudok, hitelesen és árnyaltan csak ezen a nyelven tudom elmondani. Imám és düheim ebbe a nyelvbe öltöztek. Amit teszek, ennek az országnak teszem elsősorban. Honfitársaim véleménye érdekkel elsősorban. Nekik panaszkodnék, nekik dicsekednék, ha engednék a kísértő gyöngeségnek.

Itthon az általános emberi nyomaszt erősebben. Ahogy átlépek az országhatárt, magyarságom tudata „előlép”, fényesen fölviláglik.

Ha tiltanak magyarságomat – magyarságunkat –, a tilalom ellen éjjel-nappal lázadoznék. De mivel szabad kinyilvánítani – s hála Istennek szabad –, minden hűhó nélkül, termékeny csendben, észrevétlen igyekszem megélni. Nem keresek, ne keressünk ellentétet, ahol nincsen.

Ott leszünk az ezredfordulón. De nincs jóslat: hogyan? Ami tőlünk függ, azt azonban ésszel-szívvvel meg kell tenni.

(1991)

Ismétlések kora

A „dics elborult”. Nehéz ma erről írni. Fáradtságot, csömört, a hiábavalóság érzetét legyőzni. Amikor csaknem mindig, csaknem mindenki megelégszik a dolgok politikai olvasatával; sőt, a többség szinte igényli, hogy a bűnbakot kizárólag a politikai szintéren keresse. Gondolkodásom irányultsága ezt nekem nem engedi meg. Még ha szükségszerűen érintem is a politikai szférát, testestül-lelkestül beleveszni nem kívánok. Írói alkatom is tiltakozik. Az albatroszmadár röhejes látvány, a fedélzeten bukácsolva. S még szerencsés, ha a matrózok agyon nem verik. (Napjainkban nem egy néhai „szárnyas lény” tetemét veti ki a víz – lassan, sorjában.) De így, alacsonyrepülésben, a recsegő-ropogó hajótestre nagyon is nagy figyelemmel, azért sok minden kitészik. A kormányos vette át az uralmat; a kapitányra nem hallgat senki, mintha más nyelven beszélne, meg sem is látják, vagy egyszerűen keresztülnéznek rajta. Az ügyeletes kormányosnak nem kell a magasabb parancs, meggy a saját orra után, mintha az lenne a cél. A hangulat változó; rumosztáskor kifejezetten vidám.

Elhagyom a képi világot. Mert meglehet, a lefestett ördög a valódinál mindig feketébb. Egyenes szólással: rossz volt, ami volt, és az se lett jó, ami lett. Az a baj, hogy ami elavult, egyúttal nem évült el. A „dics” pillanatokra felfénylett az időfolyam csomópontján, a kairoszban. Azután elkezdődött egy újabb hosszú aion, mintha mi sem történt volna, csaknem ugyanúgy. A remény ez a csaknem. Ami mégis más, azt kéne óvni, majd a harmadik évezredben megszülető, talán bölcsőbb emberiség számára átmenteni.

A puha diktatúrát – még ha olykor „kegyes” is volt hozzám – viszolyogva vészelttem át. Nem hittem, hogy még életemben véget ér. Az aprómunkára, a matéria átlelkésítésére rendezkedtem be; fontosnak tartottam, hogy az egyesek által lenézett, mások által pedig éppen felmagasztalt anyagnak a szellemi természetét kibontsam. Ez a tevékenység elfoglalt, s bizonyos „feladat-tudatot” ébresztett működésemet illetően. A rendszert elsősorban nem felszíni jelenségeiben támadtam, hanem filozófiai alapjában igyekeztem „megrendíteni” – jogos indulattal, de nagy adag naivitással. A hatalom megtűrt, nem üldözött. Veszélyesebb volt számára a politikában megnyilvánuló közvetlen ellenzékiség; hiszen hasonló fogalmi szókészlettel dolgozott, ezt értette.

Túlságosan személyes vagyok? De ha már szólni kell, inkább a vallomás, mint a kinyilatkoztatás. Előbb a megszenvedett tapasztalás, s csak aztán a már egyéni szenvedélytől mentes általánosítások.

A puha diktatúra behatárolt létezésében valahogy kézzelfogható lett a szellemi hiány. Tapinthatóan érezhető volt, ha itt-ott, kisebb csoportokban, irodalom ürügén, összejöttek. Saját szellemi ügyemet képviselhetőként éltem meg, közös szomjúságként a saját szomjamat. A „nemcsak kenyérrel él az ember” mintha belső igénnyé erősödött volna. A súllyal telített Ige és a könnyű, üres szólam megkülönböztethetően elvált egymástól. A „szegény Magyarország, édes hazám” jelentésteli indulatot hordozott, mert alig-kimondható volt, hangoztatása egzisztenciális kockázattal járt. Az eszme „bujdosáskor” mindig tisztább, mint amikor hatalomra jut – mert ilyenkor óhatatlanul elszabadulnak a túlzások is, s ezek aztán a legnemesebb eszmét is képesek negativitásba fordítani. Bár azt nem tudtam, megérem-e, de azt biztosan tudtam, ha változik a rendszer, annak valódi szellemi alapokra kéne támaszkodnia – és valóban újnak kéne lennie. Nemcsak ímmel-ámmal megismételni mindenestül, ami letűnt, s nemcsak utánozni azt a „Nyugatot”, amiből maguk a Nyugat legjobbjai is kiábrándultak már. Ki szereti a kifulladt, hamis szocializmusfélét? De ki képes szeretni – büntudat nélkül – a vadkapitalizmust? Amikor aztán mégis rés nyílt a hazai beton-szerkezeten, 1986 után, teljes lelkesedéssel vállaltam, hogy képességem szerint segítsen lebontani azt. De bontani nem elég – tudtam –, ezzel párhuzamosan el kell kezdeni építkezni is. Teli voltam reménységgel: talán a gyakorlatban is megvalósítható mindaz, amit néhányan olyan szépen elgondoltunk. A közérzetem felfrissült, élveztem környezetemben, az irodalomban s a közéletben a pezsgő aktivitást, az „együtt vagyunk” örömét. 1989–90 fordulóján még abban is hittem, hogy a politika és a morál kivételesen nem jár külön úton, hogy meg lehet csinálni. A Magyar Írószövetség elnökeként, csapdahelyzeteket kerülgetve, fokozatosan tapasztaltam meg: sok minden változhat, de az embert mozgató démoni erők nem változnak; nem sikerül, megint nem sikerül a „jó-akarotnak” legyőzni a rosszat-akarókat. Ráadásul mindenki azt hirdeti (olykor hiszi is), hogy kizárólag az ő akarata az egyedül üdvözítő; a legnemtelenebb indulat is ártatlan álorcát ölt. A morális indíték gyengeségnek, politikai dilettantizmusnak minősül: a „más” iránti empátia egyesek szemében majdnem árulásnak tetszik. Az árnyalt fogalmazás, a tárgyilagosság magányba taszít. A politika beleette magát a magánviszonyokba is, a kelletténél mélyebben. Barátokból lettek ellenfelek. Nyíltan hirdethető: „hála” pedig nincsen. Elveszett az önmérséklet: sokan úgy vélik, hogy mindent szabad, amit

lehet. A görcsös hatalomvágytól hajtva hangadóvá tolja föl magát kétféle szélsőség, miközben csöndesen izmosodik a lapuló „nevető harmadik”. Súlyos szavak és szent fogalmak devalválódnak hiteltelen emberek ajkán – Isten, haza, magyarság, zavaros agyú csoportok kötőszó helyett használják, mint a lumpenfiatalság a trágár igéket. Az uszítóknak aztán mindez kapóra jön: nincs különbségtétel. Mindegy már nekik, ki mondja, s milyen tartalommal. Kész az ítélet. A hit államilag kényszerített dajkamese, a nemzeti érzület primitív visszamaradottság! Az „ügyek” naponta termelődnek, s hogy mi az igazság, az nem számít. Az igazság nem fontos. A csapaterdek a fontos. Az egyik szélsőség agresszíven el akarja játszani azt, ami ötven évvel ezelőtt is rossz volt már. A másik szélsőség mohón abszolutizálja kevesek komisz butaságát, szinte bebeszéli: az egész ilyen. Gyűlölet kontra gyűlölet – s akik közepben állnak, nem elég erősek a dolgoknak időben fölébe menni.

Úgy tetszik, amíg az egypárthatalom megfojtotta a szabadságot, a többpártrendszer, a „demokrácia” a kutyák martalékaul dobja. S közben nő egyrészt a kiszolgáltatott szegénység, másrészt a kihívó gazdagság. Az író nincs otthon a jelenben, a távoli jövőt áhítozza. A merőben új és a tisztán jó nem sikerült. A minőségi ugrás nem ment végbe.

Az emberiség – s benne a magyarság – már régóta csak ismétél. A tévedéseket ismétli. S az isteni kegyelem számunkra az, hogy nem borult a földünk vérbe; nálunk legalább nem ölik egymást az „önálló nemzetért”, az „üdvözítő elvért”. Nálunk csak a lélek marja a lelket, a szó vesz erőszakot a szón. Nálunk a létbizonytalanság nem a pusztaság létét fenyegeti, hanem „csak” a lét elviselhetőségét kérdőjelezi meg.

Az eszmét nem sikerült fölemelnünk, megtisztítanunk, dúsítanunk az aktuális szellemi üzenettel. Leragadtunk valamiféle csúfocska kiskapitalizmusban, hagyunk zavaros „magyarkodó” szólásokat zászlóként lengetni, de sajnós, hagyunk gyalázni azt is, ami szent és sérthetetlen. A nyitott bicskát gyakran meghagytuk a kezekben, miközben egy-egy őszinte véleményt eltiportunk. S megértük azt is, hogy éppen a tolerancia nevében lehetett itt úgy „ördögigazában” intoleránsnak lenni.

Most élünk, amiben élünk. Amit csináltunk magunknak. Van, aki azt hiszi: valamiféle langyszocializmust erőltetnek újra. Én nem hiszem ezt. „A garnitúra” tanult. A teljes eszmenélküliség köszöntött be. A pénz egyeduralma, az anyag diktatúrája. Ebben az ismétlés és az utánzás is, mert nincs ez másként világszerte. Csak ta-

lán nem mindenütt egyforma nyersen. Ehhez fogunk „felzárkózni”. Arra tartunk, amerre a világ. De még nem vagyunk a szakadék szélén. Van még idő a felismerésre. Itt kötünk a lelkes Glóbusz közepén: szenvedély-bolondította, de szenvedés-edzette nép. Talán egykor példanemzet lehetünk még: hogyan kell a gyökereket fel nem tépve a vertikálisba is belenőni: s milyen az egymással osztozó önként vállalt testvériség.

A remény abban az útban van, ami még meg sem épült. Azt is nekünk magunknak kell – magunkból – megépítenünk. De ehhez jó tudni: ami felé igyekszünk több, mint a látható matéria. A küldetés nem azonos különböző gőzös mániákkal, gőgös kivagyisággal, zagyva áltudománnyal. A küldetés az (minden nemzet küldetése), hogy először megkülönböztethetően, saját arccal fölépüljön, s csak aztán – már a teljes érettség fokán – fűződjön minden többivel össze. A lét iránya nem az uniformizálódás, hanem a kiteljesedés.

A nemzettudatot nem szégyellni kell, hanem a maga rangján működtetni. Nem emberségünk helyett, nem vallott Istenünk fölött. A gazdasági érdek szerepét sem megtagadni kell, csupán a maga helyére tenni: eszköz az, s nem létezésünk célja.

A felelősség többé nem a beszorító nemzetközi helyzeté. Nem is a szabad akaratot odaajándékozó Istenségé.

A felelősség teljes súlyával a személyi lélekre esett; s ez egyben megtiszteltetés. Rajtunk múlik – külön-külön és együtt – mit jelent majd 2000 után magyarnak és embernek lenni.

(1995)

Reti Ödön

Remény

Két egyszerű ember volt ez a házaspár. Csendesen meghúzódva éldegéltek, emberek közé alig jártak, főként takarékoságból, melyhez később megszokás is járult. A férfi hivatalnok volt, minden elsején a felesége kezébe olvasta a fizetését s ettől kezdve nem volt egyéb igénye a pénz körül, mint a heti kiadásokat összeadni. Az asszony szívesen engedte át ezt a tisztséget, mert számoktól, számolástól mindig fázott. Voltaképpen pedig kitűnően értette a számadást, a csekély kis fizetésből rendszeresen félre tett valamit, úgy, hogy évek multával a megkuporgatott fillérekből csinos összegecske nőtt.

Irott tanúsága volt ennek a takarékpénztári könyv, melyet oly szeretettel nézegették, oly melegséggel fogták körül gondolataikkal, mint mások az egyetlen gyermeküket. Nekik nem volt gyermekük. Ebbe már bele nyugodtak. Egyetlen vágyuk egy kis ház volt, szép erdős-hegyes vidéken, ahol öreg napjaikra elvonulhatnak és elzárkózhatnak a világtól teljesen. Lassanként ugyanis félni kezdtek az emberektől.

Szaporodtak a fillérek - a szájuktól vonták meg a falatot -, növekedett a reménységük, mindig gyakrabban beszéltek, másról már alig beszéltek, mint a képzeletbeli házacskáról, melyet szépen festett szobáival, éléskamrájával, kertjével, gyümölcsfáival, veteményes ágyaival, virágaival, külön baromfi udvarával még képzeletben sem adtak volna a világ minden kincséért sem.

Esténként, meg ünnepnapokon elővették az ország térképét, kiterítették az asztalra, hogy újra meg újra megnézhessék azt a várost, melyet leendő tartózkodási helyüknek kiszemeltek.

Északon, hatalmas hegyek aljában feküdt ez a városka, amit hallottak vagy olvastak róla, egytől-egyig kedvező volt s megerősítette őket abban a hitben, hogy választásuk szerencsés, ott abban a regényes fekvésű városban megtalálnak mindent, ami a boldogsághoz tartozik.

Múltak az évek, egyre hidegebb és hidegebb telek következtek - így vélte legalább az asszony, olvasta is valahol, hogy a föld kihülőfélben van, érthető tehát; ám a férfi mosolygott, összeszámolta éveinek számát, biccentgetett - a föld, a föld -, mondogatta és én is öregszem.

Akkor búsan és lelkiismeret furdalással elhatározták, hogy más helyet keresnek, délibb fekvésűt. Találtak is egyet a térképen, megszerették ezt is csakhamar, még jobban, mint az előbbit, patak is folyt a városka közepén.

- Ott nem fogunk fájni - mondta az asszon szelíd mosollyal - ott majd nem öregszünk meg...

De jött egy nyár, mely dermesztőbb hideget hozott minden sarki télnél. Megmozdulta föld, háború tört ki.

Látták a katonákat, akik mentek, hallották vágató szekerek, ágyúk dübörgését, dalolást, zokogást... látták az első sebesülteket vérbe fagyottan.

Félelem, irtózat s bizonytalanság szörnyű érzése nehezedett szívükre.

A kis térkép színes megyéivel, folyóival, hegyeivel most állandóan ki volt terítve az asztalon, s bánatba merülten, kimondhatatlan aggodalommal nézték, méregették rajta a távolságot, mely elválasztja a határokat az ellenségtől.

- Hogy éppen nekünk kellett ezt megélni Istenem - panaszkodott az asszony, de reménykedtek, nem tart ez sokáig, felébrednek az emberek, kidörzsölik szemükből a gonosz álmod, egymás szemébe néznek, eldobják a fegyvert s megfogják egymás kezét szeretettel...

A háború dúlt tovább.

- Karácsonyra - bízatták egymást - vége lesz, karácsony estéjén megszületik a béke, karácsony estéjén már együtt ünnepelnek az emberek...

Húsvétkor, mikor az Isten fia feltámad... Nyáron, mikor az érett kalász az aratókat várja... ősszel, lombhulláskor... mire leesik az első hó...

És a háború dühöngött tovább.

Csodára vártak. Megnyílik a föld s elnyeli a bűnösöket... Második özönvízre... Új Messiásra...

Igy múltak évek. Elfásultak, beleszoktak az aggodalomba, a rettegésbe. A férfi szorgalmasan járt a hivatalába, az asszony gonddal végezte a házimunkát, takarított, főzött, harisnyát kötött, horgolt... reménykedett, előbb-utóbb vége szakad a háborúnak. Visszajön a régi jó világ, visszatér az emberség az emberek szívébe, megbánják, amit cselekedtek és megfogadják, sírnak, nem ölünk többé, bánjuk, Istenem, mit is cselekedtünk?

A boltosok is bánni fogják, hogy drágán mérték a portékájukat, a földműves is bánni fogja, hogy drágán adta búzáját, krumpliját, mézárós, hentes a húst, a pék is bánni fogja, hogy drágán sütötte a kenyeret. Az építész sem mondja majd: - Nyolcezer korona? Most, a mai világban? Telekre is kevés!

Az építész mondta ezt, akit eddig barátjuknak hittek! Nyolcezer koronájuk volt a takaréokban a legutolsó kamatokkal együtt. Nagy bánat volt ez. És ez a bánat mint-ha sűrű, áthatolhatatlan köddé változott volna, hömpölygött, hömpölygött megszűsz, délre a hegyek felé és szétterült egy kis város felett, házak felett, patak felett.

Eltakarta a kis házat, mely még fel nem épült, barátságos, tiszta szobáival, csipkefüggönyös ablakaival. Kert, udvar, tyúkok szelíd kárálása homályba olvadt...

Nagy árakat fizettek a házakért. Mindenki házat vett, mindenki házat adott el.

Egy napon arra ébredtek, hogy fejük felett is eladta a házat a kapzsi tulajdonos.

Az asszony sírt. Hova? Keserves fáradtság árán végre találtak egy nyomorúságos lakást a város végén.

- Minden szerencsétlenség csak minket ér - sóhajtozott az asszony, mikor az új lakásban kínosan elhelyezkedtek.

Csüggedten felelt a férfi: majd annál jobban örülünk a mi házunknak.

Mind a ketten arra gondoltak e percben, hogy ezt az örömet, ezt a boldogságot soha el nem érik.

Az asszony azt mondta:

- Igazad van. Ki tudja mire kellet ez?

A férfi kinézett az ablakon s azon töprenkedett, mivel vigasztalja meg az asszonyát.

Azt mondta:

- Az utca kedves.

Az asszony is kinézett. Az utca két oldalán akácfák álltak szép sorjában. Hervadó lombjaik egymáshoz értek, ráhajoltak a falakra és ablakokra, alacsony, szegényes házakra. Az utca közepén gyermekek játszottak. Egy kapu előtt házinyulak sütkéreztek, odébb tyúkok kapargáltak a szemétben, távolabb néhány disznó füvet kerestél.

- Akárcsak falun - mondták mind a ketten egyszerre, s akkor belső sóhajokkal elhatározták, hogy legrosszabb esetben falun építtetnek egy kis házat.

Néha-néha egymásba kapaszkodva végig sétáltak az utcán, szóba álltak a gyermekekkel, csodálták az illemtudásukat, megálltak a nyulak előtt, bámulták a szelidségüket és barátságosan néztek vissza, ha az utca lakói közül valaki barátságosan tekintett rájuk. Egy ilyen séta után elővették a térképet s szemlét tartottak a faluk felett...

Egyik napon - tél volt már, hó csüggött az akácok gallyain, tiszta fehér takaró fedte be az utca szennyét - csoportosulást láttak a ház előtt, melyben a nyulak laktak.

Hallották: egy sovány barna asszony mesélte:

- Este még egészséges volt, igaz, kicsit mintha szomorú lett volna, de semmi rosszra nem gondoltam s reggel ott fekszik... szólok hozzá, nyuszikám, mi van veled, az Istenért?

Csak most tudták meg, hogy ez a sovány asszony a nyulak tulajdonosa. Résztétet éreztek iránta, a nyulacskát is sajnálták.

Ettől az esettől számítva, hét vagy nyolc nap múlva az átellenes ház előtt egy kocsi állt meg. Koporsót és fekete posztót rakott le. A koporsót bevitték az udvarba, a posztót felszegezték a kapura.

Egymásra néztek megdöbbenve s találgatták, ki halhatott meg ottan? Sokan laktak ott egy barnára festett kerítés mögött az udvaron. Egy vasúti embernek a gyereke halt meg. Az ablakból nézték a temetést. A vasúti embert alig ismerték fel. Polgári ruhában volt, fején nem volt a vasúti sapka, kalaplevéve állt a koporsó mellett. Lehetett látni, hogy erősen kopaszodik, sokkal idősebbnek látszott most, felesége, a megholt gyermek anyja a fekete ruhában a gyászfátyol alatt uras külsejűnek látszott...

- Félek a falutól - szólt később az asszony. A férj is valami hasonlót gondolt. Egy volt az érzésük, de nem tudták szavakba önteni. Közel ott a gyász, a bánat...

Hallgattak. Égetőbb, perzselőbb vágy szállt a szívükből, mint valaha álmaik kedves városa felé, a képzeletbeli kedves ház felé, mely várja őket, várja... tárva a kapu... belépnek rajta s bezáródik utánuk kulcsra, zárra... ők benn... szomorúság, félelem, aggodalom künn reked... ők benn, egyedül ketten... tyúkrok kárálnak, kakas büszkén ágaskodik, kukorékol... gyümölcstől roskadozik a fa, terhes gallyait alá kell támasztani, rózsák nyílnak, muskátli, rezeda... hatalmas káposztafejek, hagyma, répa, borsó... a kézimunkák szépen kirakva, minden a maga helyén, csillognak az edények a konyha falán, ketyeg az óra...

Ha eljön a béke... Soká nem késhet már, írják az újságok is... karácsonyra... az ellenség fáradt, nem sokáig bírja már.

Emelt fővel kezdtek járni az emberek. S akkor egyszerre, mint a villám, lesújtott a hír: az ellenség áttörte a frontot... borzalmas vereség... a hadsereg letette a fegyvert... Jöttek a vészes hírek szakadatlan: az ellenség átlépte a határokat, megszállja az országot.

Némán, megsemmisülve ült egymás mellett az asszony meg az ember. Úgy érezték, életük minden szomorúsága, keserve jelentéktelen semmiséggé törpül, elenyészik a történetek mellett. Soha jóvá nem tehető szerencsétlenség zúdult árva fejükre, nincs segítség, nincsen csoda, csak kétségbeesés.

Ha mindent oda adnak is: takarékkönyvet, házat, reményt, nem segít többé semmi sem.

Jöttek a hírek. Elmondták pontosan, nap-nap után kérlelhetetlenül, hogy mekkora területet foglal már el az ellenség az ország testéből, északon, keleten és délen. A városka már rég az ellenség kezén...

Meggörnyedt háttal nézték a térképet. Bánatuk, mint egy szeretett lény sírhalmát, úgy ölelte körül a városkát.

Mély sóhajok közben összehajtogatták a térképet és elzárták a szekrénybe.

Aztán egy napon - az akác már nem virágzott - a kis utcában is megjelentek az ellenség emberei. Gyermekek játszottak az út közepén színes márvány golyókkal vidoran, két kócos öreg nyúl pusmogott a megszokott helyén a napsütésben, egy tyúk komoly méltósággal lépegetett apró csirkéi élén, mikor a sarokról a három katonára befordult.

Kíváncsi arcok jelentek meg az ablakokban. Anyák, nevükön szólongatva ijedten hívták gyermeküket. A gyermekek az ismerős hangok irányába fordultak, csodálkozással kutatva az aggodalmas hívás okát. Felnéztek a katonákra is és tovább játszottak.

A nyulak egyet-kettőt ugrottak hátrálva, aztán ősi nyúl szokás szerint tovább fintorgatták orrocskájukat. A csirkék sem ismerték fel ellenséget. Ide-oda tipegettek tovább is, s apró csőrükkel nevenséges módon utánózták tyúkanyjuk mozdulatait.

A függöny mögött állt szívdobogva az asszony meg az ember.

A katonák megálltak a gyermekek előtt s nézték, hogyan gurulnak, csettennek össze a maszatos ujjak lökésétől a fürge golyók.

Az egyik katona, morcos képű, csüngő bajuszú ember letérdelt s hüvelykujjával ügyesen ellőtt egy golyót. Visongás támadt, melybe nyomban sűrű apró puffanások vegyületek: egy lenszöke pufók fiúcska hátba ütögette a hívatlan játékost.

A morcos képű kacagott s két karjára támaszkodva mélyebben lehajolt az utca porába, hogy a gyermek ökle jobban felérje.

Egy másik katona, legfiatalabb a három közül. Pénzt vett elő s a golyókra mutatott. Egy fiúcska, kinek zsebe kövéren domborodott ki, golyókat rakott ki a tenyerére. A másik két katona is pénzt szedett elő. Csakhamar meg volt a vásár. S most már mint egyenjogú ellenfelek, elhelyezkedtek a gyermekek között a földön, s játszani kezdtek nagy buzgalommal.

Jobbra-balra kinyílt egy ablak.

- Talán mi is kinyissuk? - szólt a férfi.

Az asszony biccentett.

A függöny meglibbent. Édes akácillat áradt a szobába.

- Fenyőillatot érzek - szólt az asszony.

- Akác - felelt az ember.

Az asszony lehunyta szemeit, mély lélegzetet vett, aztán halkán szólt:

- Akác... és mégis... különös...

Elővették a térképet. Fáradt arccal, elmélázva nézték, nézték s feléledt reménységgel egymásra mosolyogtak.